

Kalhâtî'nin el-Keşf ve'l-Beyân Adlı Eseri Bağlamında İmâmet Eleştirisi

Zübeyde Kalyoncu

[0009-0009-5873-5230](https://orcid.org/0009-0009-5873-5230)

Yalova Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yalova, Türkiye

<https://ror.org/01x18ax09>

207273009@ogrenci.yalova.edu.tr

Öz

Bir ilim dalında gerçekleştirilecek araştırmalar, ilk aşamada o disiplin ile ilgili temel kaynaklar üzerinden yürütülür. Mezhepler tarihi literatüründe, çoğunlukla muhaliflerin görüşlerini çürütmek gayesiyle telif edilen Ehl-i sünnet geleneğinin ürettiği kaynakların yanında diğer fırka mensuplarının eserleri de büyük önemi haizdir. Çünkü fırka tasnifi ve değerlendirmelerini tek yönlü okumak objektif yorumlama için yeterli olmamaktadır. Muhaliflerine yönelik şiddeti ön planda tutan Hâricî anlayışın bir alt kolu olarak kabul edilen İbâziyye fırkası ile ilgili ana kaynaklarda yapılan tespitler, araştırma konusudur ve tartışmaya açıktır. Çünkü kendilerini Hâricî olarak kabul etmeyen, ılımlı görüş ve davet yöntemleri ile varlıklarını günümüze kadar sürdüren İbâziyye doktrininin ilk olarak kendi kaynaklarından okunması gerekmektedir. Aynı zamanda İbâzî fırak eserlerinde yer verilen başta Hâricîler ve Şîa olmak üzere diğer fırkalara yönelik bakış açısının değerlendirilmesi de yapılmalıdır. Fırkalara yönelik, farklı teolojik yaklaşımların ve durum tespitlerinin nasıl olduğunun bilinmesi klasik kaynaklardaki bilgilerin kritiğini yapma hususunda katkı sağlayacaktır. Bu bağlamda makalemizin amacı, Umanlı İbâzî müellif olan Ebû Abdillâh Muhammed b. Saîd el-Ezdzî el-Kalhâtî'nin (VI./XII. yüzyıl [?]) eseri *el-Keşf ve'l-beyân* üzerinden, Şîa fırkasına yaklaşımını tespit etmeye çalışmaktır. İbâziyye ve Şîa fırkaları ortaya çıktıkları ilk evrede Hz. Ali'nin taraftarı olmaları hasebiyle aynı safta iken zamanla siyasî, ekonomik ve sosyal sâiklerin etkisiyle birbirine muhalif iki fırka olmuşlardır. Aralarında temel ihtilaf başlığı ise imâmet bahsidir denilebilir. Kalhâtî'nin eseri el-Keşf üzerinden Şîa'ya yaptığı eleştiriler mezhep taassubunun izlerini taşıyor olsa da büyük oranda Ehl-i sünnet kaynaklarında yer alan bilgiler ile benzerlik göstermesi dikkat çekicidir. Kalhâtî, imâmet merkezli olarak yaptığı eleştirilerini hem aklî hem de naklî deliller ile temellendirmeye çalışmış ancak hadis nakli konusunda çoğunlukla fırkasının rivayet zincirini kullanmıştır. Hâricî zihniyetin en ılımlı kolu olarak kabul edilen İbâziyye fırkasının mensubu olan Kalhâtî'nin eseri, Şîa'ya yöneltilen eleştiriler temelinde İslam mezhepleri tarihi açısından alana katkı sağlayacak bilgiler ve yaklaşımlar içermektedir.

Anahtar Kelimeler

İslam Mezhepleri Tarihi, Kalhâtî, el-Keşf ve'l-beyân, Şîa, İmâmet

Öne Çıkanlar

- Bu çalışmada İbâzıyye fırkasının bir mensubu olan Kalhâtî'nin Şîa'ya dair görüşleri incelenmektedir.
- Bid'at ehli bir fırkanın diğer bir bid'at ehli fırkaya yönelik eleştirilerinde sünnî kaynaklar ile benzerlik söz konusu olabilmektedir.
- İki fırka arasında temel eleştiri başlığı imâmet konusunda yoğunlaşmaktadır.
- Kalhâtî, Şîa'nın ilk iki halifeye yönelik eleştirilerini red etmektedir.
- Kalhâtî, Hz. Ali'nin vesayet yoluyla imâmetinin doğru olmadığını beyan etmektedir.

Atıf Bilgisi

Kalyoncu, Zübeyde. “Kalhâtî'nin el-Keşf ve'l-Beyân Adlı Eseri Bağlamında İmâmet Eleştirisi”. ÂSÂR Akademik Dinî Araştırmalar Dergisi 1/5 (Ekim 2025), 32-63. <https://doi.org/10.5281/zenodo.17276501>

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi	17 Temmuz 2025
Kabul Tarihi	3 Ekim 2025
Yayın Tarihi	31 Ekim 2025
Hakem Sayısı	İki İç Hakem – İki Dış Hakem
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakemlik
Etik Beyan	Bu çalışma Prof. Dr. Hasan Gümüsoğlu danışmanlığında hazırladığımız “Kalhâtî'ye Göre İtikadî Mezhepler” başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – intihal.net
Etik Kurul İzni	Etik izne tabi değildir.
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Etik Bildirim	asardergisiby@gmail.com
S. Kalkınma Amaçları	-
Lisans	CC BY-NC 4.0

Criticism of Imamate in the Context of Qalhâtî's Work titled *al-Kashf wa'l-Bayan*

Zübeyde Kalyoncu

[0009-0009-5873-5230](https://orcid.org/0009-0009-5873-5230)

Yalova University, Institute of Graduate Education, Department of Basic Islamic Sciences, Yalova, Türkiye

<https://ror.org/01x18ax09>

207273009@ogrenci.yalova.edu.tr

Abstract

Research into a branch of science is initially conducted through the primary sources related to that discipline. In the literature on the history of sects, works by members of other sects, along with sources produced by the Sunni tradition, which are often compiled with the aim of refuting the views of opponents, are also of great importance. A single-sided reading of sect classifications and assessments is insufficient for objective interpretation. The findings in the primary sources regarding the Ibādiyya sect, considered a sub-branch of the Kharijite ideology that prioritizes violence against its opponents, are subject to research and are open to debate. This is because the Ibādiyya doctrine, which does not consider itself Kharijite and has continued its existence to the present day through its moderate views and methods of invitation, must first be understood from its own sources. At the same time, an evaluation of the perspectives on other sects, particularly the Kharijites and Shia, included in the Ibadi sect works should be conducted. Understanding the different theological approaches and assessments of the sects will contribute to the critique of information in classical sources. In this context, the aim of this article is to attempt to determine the approach of the Umanite Ibadi author Abu Abdillah Muhammad ibn Sa'id al-Azdi al-Qalhâtî (6th/12th century[?]) to the Shia sect through his work *al-Kashf wa'l-bayān*. While the Ibadi and Shia sects initially aligned due to their support for Ali, they gradually became opposing sects due to political, economic, and social factors. The primary point of disagreement between them can be said to be the issue of the imamate.

Keywords

History of Sects, Qalhâtî, *al-Kashf wa'l-bayān*, Shia, Imamate

Highlights

- This study examines the views of Qalhâti, a member of the Ibadi school of thought, on the Shia.
- There may be similarities with Sunni sources in the criticisms of one heretical sect against another heretical sect.
- The main point of criticism between the two sects focuses on the issue of the imamate.
- Qalhâti rejects the Shia's criticisms of the first two caliphs.
- Qalhâti declares that Ali's imamate through tutelage is not correct.

Citation

Kalyoncu, Zübeyde. "Criticism of Imamate in the Context of Qalhâti's Work titled al-Kashf wa'l-Bayan". *ÂSÂR Akademik Dinî Araştırmalar Dergisi* 1/5 (October 2025), 32-63.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17276501>

Article Information

<i>Date of submission</i>	17 July 2025
<i>Date of acceptance</i>	3 October 2025
<i>Date of publication</i>	31 October 2025
<i>Reviewers</i>	Two Internal - Two External
<i>Review</i>	Double-blind
<i>Plagiarism checks</i>	Yes - intihal.net
<i>Conflicts of Interest</i>	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest
<i>Ethical Statement</i>	This study was prepared based on the doctoral thesis titled "Theological Sects According to Kalhâti" which we prepared under the supervision of Prof. Dr. Hasan Gümüşoğlu.
<i>Ethics committee</i>	Not subject to ethical clearance.
<i>Grant Support</i>	No funds, grants, or other support was received.
<i>Complaints</i>	asardergisiyebyu@gmail.com
<i>S. Development Goals</i>	-
<i>Lisance</i>	CC BY-NC 4.0

Giriş

Mezhepler tarihi alanında telif edilen eserler incelendiğinde, çoğu zaman fırkaların oluşum sebepleri veya süreçleri ile ilgili aktarımlar, o fırkanın kim tarafından değerlendirildiği ile alakalı olarak değişkenlik gösterebilmektedir. Pek çok müellif, kendi anlayışını fırka-i nâciye şeklinde vasıflandırırken, muhaliflerini ise, dalaletle düşmekle suçlamışlardır. Bu suçlamalar bazen lanetleme boyutunda iken bazı durumlarda ise tekfir etme derecesine kadar varmıştır. Muhaliflerin varlıkları genellikle bir zulüm veya isyan ile irtibatlandırılırken kendi hareketleri, toplumsal, siyasal veya ekonomik bir bozulmanın karşısında sahih dinî bir anlayış olarak sunulmuştur. Bunun temellendirilmesi çoğu zaman kendi doğruları ve kaynakları çerçevesinde naklî veya aklî deliller kullanılarak yapılmıştır. Bu makalenin konusu olan el-Keşf ve'l-beyân başta olmak üzere, farklı fırkalara mensup müelliflerin eserleri hem vakıaların hem de delillerin değerlendirilmesi hususunda araştırmacılar için önemli bir konu olmuştur. Ayrıca fırkaların kendi argümanları ile kendilerini tanıtmaları ve bir başka fırkayı değerlendirmeleri de aynı derecede önemli görülmüştür.

Bu makalede, Umanlı İbâzî bir âlim ve tarihçi olan Ebû Abdillâh Muhammed b. Saîd el-Ezdî el-Kalhâtî'nin (VI./XII. yüzyıl [?]) İslâm dünyasında yerleşik Hâricîlik algısını sorgulatan eseri “el-Keşf ve'l-beyân” üzerinden, Şîa hakkındaki değerlendirmeleri incelenmiştir. Bazı müsteşrikler tarafından kendi dönemine kadar yazılmış eserlerin doruk noktası olarak değerlendirilen¹, Hâricîliğin doğuşuna dair kaleme alınmış ve neşrolunmuş ilk eser olan el-Keşf ve'l-beyân², Kalhâtî'nin mezhepler tarihi alanında telif ettiği ve İbâziyye mezhebinin ana kaynaklarından biri sayılan eseridir.³ Kalhâtî'nin Şîa'yı nasıl tanımladığı, nereye konumlandığı, hangi eleştirileri yönelttiği, İbâzî kimliği ve itikadî doğrultusunda muhaliflerine yaklaşım tarzı analiz edilmiştir. Geleneksel dini savunmaların kalıplaştığı, reddiyelerin genellikle ehl-i bid'at fırkalara yönelik yazıldığı bir dönemde Hâricî fırkalardan biri olan İbâziyye'nin önemli temsilcilerinden biri olarak kabul edilen Kalhâtî'nin eserinin varlığı ve

¹ Adam Gaiser, “Teacher Lines in Al-Qalhati's al-Kashf Wa'l-Bayan: The Accumulation of a Medieval Ibadi Identity” (Erişim 21 Şubat 2024), 157.

² Muhammed Kafâfî, “Abû Sa'id Muhammed b. Sa'id al-Kalhâtî'ye Göre Hâricîliğin Doğuşu”, çev. Ethem Ruhi Fiğlalı, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/1-4 (Temmuz 1970), 178.

³ Ethem Ruhi Fiğlalı, *İbâziyye'nin Doğuşu ve Görüşleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Doktora Tezi, 1983), 15-16.

değerlendirmeleri büyük önemi haizdir. Bu bağlamda Kalhâtî'nin Şîa fırkasına ait imâmet temelli eleştirisinde eseri el-Keşf ve'l-beyân ana kaynak olmuş bunun yanında mezhepler tarihinin temel eserleri ve İbâziyye fırkasının kaynaklarından da faydalanılmıştır. Kalhâtî'nin Şîi fırka tasnifine ise yer verilmemiştir.

Ülkemizde, İbâziyye fırkasının ilk dönem temsilcilerinden olan Kalhâtî'nin Şîa üzerine görüşlerine dair bir çalışma bulunmamaktadır. Müellifin görüşlerinin İbâzî itikadını temsil etmesi, fırkasının tanınması açısından önem arz etmektedir. Makalede bu meyanda amaç bir fırak ve aynı zamanda milel ve nihâl eseri olan el-Keşf üzerinden müellifin Şîa'yı değerlendirmesini ortaya koymaktır.

1. Kalhâtî: Hayatı ve Eserleri

Yemen asıllı ve Ezdî kabilesine⁴ mensup olan Kalhâtî'nin İbâzî bibliyografi kaynaklarında hayatına dair çok fazla bilgi bulunmadığı gibi hangi dönemde yaşadığı konusunda da ihtilaflar söz konusudur. Eserlerinden yapılan çıkarımlar ile hicri 4., 6. veya 10/11. yy.da yaşadığına dair görüşler sunulmuştur. el-Keşf ve'l-beyân'ı tahkik edip neşreden Seyyide İsmâil Kâşif, onun 4. (10.) yy.da yaşadığını iddia eder.⁵ Çünkü Kalhâtî, küfür konusunu işlerken müşrik ve münafıkların çocukları hakkında nasıl hükmedileceği mevzusunda Uman imamı Sa'id b. Abdillâh b. Muhammed'den bahsetmekte ve "Bu konuda benimle münazara etti." diyerek kendisiyle görüştüğünü dile getirmektedir.⁶ Burada ismi geçen İmam Sa'id b. Abdillâh (b. Muhammed b. Mahbûb) H. 320 (M. 932) yılında kendisine biat edilen ve H. 328 (M. 939) yılında da öldürülen bir kişidir.⁷ Ancak "Bu konuda benimle münazara etti." cümlesinin geçtiği

⁴ Ezdî kabilesi Araplar'ın iki ana kolundan biri olan Kahtânîler'e mensuptur. bkz. Ebû'l-Kâsım Sâid b. Ahmed b. Abdirrahmân el-Endelüsî, *Kitâbu Tabakâti'l-ümem*, nşr. Luvîs Şeyho (Beyrut: Mecelletü'l-Meşrik, 1912), 41.

⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'îd el-Ezdî el-Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-beyân*, thk. Seyyide İsmail Kâşif (Uman: Saltanatü 'Umân Vizâratü't-Türâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1400/1980), 1/8.; Uman asıllı şairlere dair biyografik bir eser kaleme alan Muhammed b. Raşid b. Aziz el-Hasibî ile Kalhâtî'nin "el-Kaşîdetü'l-Halvânîyye" adlı eserine mukaddime yazan Sâlim b. Râşid el-Kalhâtî de Seyyide İsmail Kâşif gibi Kalhâtî'nin H. 4. asırda yaşadığını iddia ederler. bkz. Muhammed b. Raşid b. Aziz el-Hasibî, *Şekâiku'n-Nu'mân 'ala Sumûdi'l-Cem'ân fi Esmâi Şu'arâi Umân* (Uman, 1415), 3/29.; Ebi Abdullâh Muhammed b. Said el-Kalhâtî, *Şerhu'l-Kasîdeti'l-Halvânîyyeti fi Zikri MulûkiHımyer*, (Şerh 'Âdî b. Yezîd b. Muhammed el-Ezdî eL-Behlevî), 1428/2007, 24.

⁶ Kalhâtî, *el-Keşf*, 2/318.

⁷ Serhân b. Said el-Ezkevî el-Umânî, *Târihu Umân*, thk. el-Kaysî, 1426, 61-63.; Muhammed Kemâleddîn İmâm (ed.), *Mietu Kitâbin İbâziyyin* (Uman: Vüzerâtü'l-evkâf ve'ş-Şuûnu'd-Dîniyye Saltanatı Umân, 2013), 2/26.; Hamîd b. Muhammed İbn Ruzeyk, *el-Fethu'l-mubîn fi sirati's-Sâdeti el-Bûsa'ideyyin*, ed. Abdullâh Muhammed Cemâleddîn (Uman: Vüzerâtü't-türâsi ve's-sekâfetü saltanatı Umân, 1998), 20.

paragraf anlam olarak bir önceki paragrafın devamı niteliğindedir. Bir önceki paragrafta Kalhâtî, şeyhlerinden biri olarak zikrettiği Ebû Mâlik'in müşrik ve münafıkların çocuklarının öbür âlemdeki durumu ile alakalı görüşünü onun ifadeleri ile sunmuştur. Devamında yeni paragrafta "Bu konuda benimle münazara etti." diye başlayan cümle aslında Şeyh Ebû Mâlik'in ifadesi olmaktadır.⁸ Yani İmam Sa'id ile tartışan kişinin, anlam örgüsünü tamamlar mahiyette Şeyh Ebû Mâlik olması daha doğru gözükmektedir.

Umanlı âlimler ve şairler üzerine biyografi çalışmaları bulunan Bettâşî ve Fahd b. Ali b. Hâşil es-Suu'dî ise Kalhâtî'nin 6. yy. da yaşadığını kaydederler. Çünkü Kalhâtî'nin atıfta bulunduğu Makametü'l-Kileviyye adlı eser, Şeyh Ahmed b. Muhammed b. Salih el-Karî zamanında yazılmıştır. O ise H. 579/ M. 1183 yılında vefat etmiştir.⁹ Kalhâtî üzerine araştırmalarda bulunan müsteşriklerden Wilkinson ile Adam Gaiser ise Kalhâtî'nin eseri el-Makâmetü'l-Kilviyye üzerinden onun 6./12. yüzyılın sonları ile 7./13. yüzyılın başlarında yaşamış bir âlim olduğunu iddia ederler.¹⁰ Delilleri, el-Keşf'de referansta bulunulan ve alıntı yapılan el-Ekille ve Hakâiku'l-edille¹¹ adlı eserin 513/1119 tarihinde vefat etmiş olan Nicâd b. Mûsâ isimli bir âlime ait olmasıdır.¹² İbâziyye konusunu araştıran Pierre Cuperly, ve Brockelmann ise Kalhâtî'nin 1070'ten (1659) önce yaşadığını iddia etmiştir.¹³ İvaz Muhammed Halîfât de bu iddiaya yakın bir görüş ile müellifin H. 11. yy.da yaşadığını söyler.¹⁴ Kalhâtî'nin eserinin mezheplerle alakalı bölümünü yayına hazırlayan Muhammed b. Abdülcelîl de yazdığı mukaddimede Brockelmann'ın tezini kabul ettiğini dile getirir. Onun 1624-1744 yılları arasında Uman'da hüküm sürmüş Yarubi devletinin ikinci imamı Sultan b. Seyf b. Malik el-Yelaribi zamanında yaşamış bir alim olarak tanıtır.¹⁵

⁸ Kalhâtî, *el-Keşf*, 2/318.

⁹ Seyf b. Hamûd b. Hamid el-Bettâşî, *İthâfu'l-'Ayân fi Târîhi Ba'zı 'Ulemâi 'Umân* (Uman: Mektebetü'l-Müstaşari'l-'Hâs bi-Celâleti's-Sultân li'ş-Şuûni'd-Diniyye ve't-Târîhiyye, 1437), 398.; Fahd b. Ali b. Hâşil es-Suu'dî, *Mu'cemu Şua'râi'l-İbâziyye* (Mektebetü'l-Ceyl el-Vâ'id, 1428), 2/323.

¹⁰ John C. Wilkinson, *İbâdism: Origins And Early Development In Oman* (New York: Oxford University Press, 2010), 26; Gaiser, "Teacher Lines in Al-Qalhati's al-Kashf Wa'l-Bayan", 157.

¹¹ Kalhâtî, *el-Keşf*, 1/289.

¹² Nicâd b. Mûsâ b. Nicâd b. İbrâhîm el-Menhî, *el-Ekille ve Hakâiku'l-edille*, ed. Sultan b. Mübârek b. Hamed eş-Şeybânî (Muskat-Uman, 1443/2022), 4.

¹³ Carl Brockelmann, *Geschichte Der Arabischen Litteratur: Zweiter Supplementband* (Leiden, 1938), 2/568.

¹⁴ İvaz Halîfât, *Neş'etü'l-Hareketi'l-İbâziyye* (Uman: Vüzerâtü't-türâsi ve's-sekâfetü saltanati Umân, 1423/2002), 22.

¹⁵ Muhammed b. Abdilcelîl, "Hilâfetü Osmân ve Alî min kitabi'l-Keşf ve'l-beyân", *Havliyyâtü'l-Câmi'ati't-Tûnusiyye*, 11 (Tunus 1974), 185.; İmam Sultan b. Seyf b. Mâlik H. 1091 yılında vefat etmiştir. İbn Ruzeyk,

Burada yapılan araştırmalar sonunda varılan kanaat müellifin 6. yy. civarında yaşadığı şeklindedir. Öncelikle Uman Vakıflar ve Din İşleri Bakanlığının hazırladığı İbâziyye ile ilgili yüz kitap konulu ansiklopedik eserde tanıtılan el-Keşf ve'l-beyân ile ilgili bölümde Kalhâtî'nin H. 6. asrın ikinci yarısında yaşadığı ifade edilmiştir.¹⁶ Eserlerinden biri olan el-Makâmetü'l-Kileviyye, 7. asrın sonları ile 8. asrın başlarında yaşayan Şeyh Raşid b. Ömer b. Ahmed b. Ebî el-Hasen b. Abdillâh b. Ahmed b. En-Nazar el-Hamîrî tarafından şerh edilmiştir.¹⁷ Diğer yandan Kalhâtî el-Keşf ve'l-beyân'da ele aldığı her konu ile alakalı meşhur tarihî şahsiyet, ilim adamı, şair, felsefeci veya tarihçilerden pek çok örnekler sunmuştur. Milattan önce ve sonra özellikle H. 5. yy.a kadar yaşamış birçok âlim, şair, edip ve filozoftan alıntı yapan Kalhâtî'nin¹⁸ doğal olarak vakıf olduğu alan kendi yaşadığı çağ ve öncesidir. Bu konuda bir başka delil, el-Keşf ve'l-beyân'da kaynak olarak gösterdiği Kitâbu'z-Zıya' adlı eserdir.¹⁹ Eser 6. yy.da yaşamış olan fakih ve tarihçi Seleme b. Müslim El-Avtebî es-Sahârî tarafından kaleme alınmıştır. Eseri tahkik eden ve önsözünü yazan Umanlı âlim el-Vercelânî'ye göre El-Avtebî'nin doğum ve ölüm tarihi hakkında net bir bilgi yoktur, ancak eserleri üzerinde yapılan araştırmalar onun H. 500-580 yılları arasında yaşadığına delalet etmektedir.²⁰ Kalhâtî eserinde bazı bapları onun kitabına atıfla işlemiş, bazen El-Avtebî'nin yaptığı tanımları aynen nakletmiş bazen de aynı şairlerden alıntı yapmıştır.²¹ Bu örnekler Kalhâtî'nin onunla çağdaş olduğunu veya ondan sonra yaşadığını göstermektedir. Veleve ki İbâzî müelliflerin sunulduğu kaynaklarda da Avtebî ile Kalhâtî peş peşe zikredilmiştir.²²

Kalhâtî, Ezdî kabilesine mensuptur. Fakat çok geniş bir kabile olan Ezdîler'in hangi

el-Fethu'l-mubîn fî sirati's-Sâdeti el-Bûsa'ideyyîn, 23-24.

¹⁶ Muhammed Kemâleddîn İmâm (ed.), *Mietu Kitâbin İbâziyyin* (Uman: Vüzâratü'l-evkâf ve'ş-Şuûnu'd-Dîniyye Saltanatı Umân, 2013), 2/26.

¹⁷ Bettâşî, *İthâfu'l-'Ayân*, 403.

¹⁸ Örneğin mezhebinin dayandığı isnad zincirini kendi zamanına doğru sıralarken en son Şeyh Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Bisyâvî'yi (ö. 364/974), müslüman filozoflarından bahsederken de en son Ebû el-Hüseyn Abdillâh b. Sînâ'yı (ö. 428/1037) zikretmiştir. bkz. el-Kalhâtî, *el-Keşf*, 2/272,478.

¹⁹ Kalhâtî, *el-Keşf*, 1/35.

²⁰ Seleme b. Müslim b. İbrahim el-Avtebî, *Kitabu'z-Zıya'*, ed. Süleyman b. İbrahim el-Vercelânî (Uman: Saltanatü 'Umân Vüzâratü'l-evkâf, 2015), 1/28.

²¹ Kalhâtî, *el-Keşf*, 1/39. sayfadaki alıntı eAvtebî, *Kitabu'z-Zıya'*, 1/285. sayfada geçmektedir. Kalhâtî, *el-Keşf*, 1/35-36. sayfadaki alıntı Avtebî, *Kitabu'z-Zıya'*, 1/269-270. sayfada yer almaktadır. Diğer atıflar için bkz. Kalhâtî, *el-Keşf*, 1/127,318.

²² Ebû'l-Kâsım b. İbrâhîm el-Berrâdî, *el-Cevâhirü'l-müntekât*, thk. Ahmed b. Sa'ûd es-Sıyâbî (Londra: Dâru'l-Hikme, 2014), 236-237.; Abdullâh İbn Medâd, *Siretü'-allâmeti'l-muhakkık* (Uman: Saltanatü 'Umân Vüzâratü't-türâsî'l-kavmiyyi ve's-sekâfe, 1984), 17.

kolundan geldiği net değilse de Harûsîler'den²³ olduğu şeklinde bir rivayet söz konusudur.²⁴ Uman'ın dışına çıkıp çıkmadığı bilinmemekle birlikte ülkesinde iç bölgelere doğru ilim için seyahatlerde bulunduğunu kendisi nakletmektedir. Kalhat şehrinin batısında ikamet etmiştir. Çünkü Kalhatlılar, günümüze kadar ulaşan ve Şeyhin Kulesi denen bir yapının onun yaşadığı yeri temsil ettiğini kabul etmektedirler.²⁵ Mensup olduğu kabile günümüzde Kalhat'ın Tire şehrinde yaşamaktadır.²⁶ Hangi hocalardan ilim tedris ettiği veya çağdaşı olan âlimler noktasında kaynaklarda çok fazla bilgi yoktur. Kendisi el-Keşf ve'l-beyân'da künyelerini vermeden bazı şeyhlerinin isimlerinden bahseder. Bunlar: Ebû Mâlik, Ebû Mervân, Ebû Yahyâ'dır.²⁷ Umanlı âlimler ve kelamcılar üzerine biyografik eserinde Fahd b. Ali b. Hâşil es-Sa'di, Kalhâtî'nin hocasının Şeyh Süleyman b. Ebî Said' olduğunu ve çağdaşları arasında İbrâhim b. Muhammed Seâli ve Şeyh Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim es-Semûlî gibi kişilerin bulunduğunu zikreder.²⁸

Kalhâtî'nin bilinen ve günümüze ulaşan üç eseri mevcuttur. Bu makalenin konusu olan eseri el-Keşf ve'l-beyân²⁹, Hâricîliğin doğuşuna dair kaleme alınmış ve neşrolunmuş, kendi dönemine kadar yazılmış eserlerin doruk noktası olarak değerlendirilen, İbâziyye mezhebinin ana kaynaklarından biridir.³⁰ Kalhâtî'nin el-Keşf'i, Bağdâdî (ö. 429/1037-38) veya Şehristânî'nin (ö. 548/1153) eserlerinden

²³ Harûsîler Uman'ın ilim, din ve takva boyutunda şeref sahibi kabilelerinden biridir. Bilgi için bkz. Sâlim b. Hamûd es-Sıyâbî, *Is'âfu'l-'âyân fi Ensâbi Ehli Uman* (Beyrut: Menşûrâtü'l- Mektebeti'l- İslâmiyyi, 1384), 113.

²⁴ Bettâşî, *İthâfu'l-'Ayân*, 398.

²⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'îd el-Ezdî el-Kalhâtî, *Şerhu'l-Kasîdeti'l-Halvâniyye fi Zikri Mulûki Himyer*, thk. 'Adî b. Yezîd b. Muhammed el-Ezdî el-Behlevî (Muskat, 1428), 24.

²⁶ Kalhâtî, *Şerhu'l-Kasîdeti'l- Halvâniyye*, 24-25.

²⁷ Kalhâtî, *el-Keşf*, 2/318.

²⁸ es-Suu'dî, *Mu'cemu Şua'râi'l-İbâziyye*, 2/323.; Fahd b. Ali b. Hâşil es-Suu'dî, *Mu'cemu'l-fukahâi ve'l-mütekellimî el-İbâziyye* (Mektebetü'l-Ceyl el-Vâ'id, 1428/2007), 2/94.; es-Suu'dî'nin zikrettiği iki çağdaşın ismini Bettâşî de kaydetmiştir. Ve bunlardan Abdullah b. Muhammed b. İbrahim es-Semûlî'nin 6. asrın sonlarında vefat ettiğini nakletmiştir. bkz. el-Bettâşî, *İthâfu'l-'Ayân*, 398.

²⁹ el-Keşf ve'l-beyân'ın asıl nüshası şu an 2606 no ile British Museum'da bulunmaktadır. Bunun yanında Uman Kültür Bakanlığı'nın kütüphanesinde de birisi 1290 diğeri 1284 tarihli iki nüshası mevcuttur. Muhammed b. Ahmed b. Saûd âl-Bûsaîdî'nin kütüphanesinde de iki nüsha bulunmaktadır. 1227 tarihli birinci nüsha 777 nolu kayıt altında, iki cildi ihtiva eden tek cilt şeklinde bulunmaktadır. İkinci nüsha ise 1174 tarihli olarak 1316 no ile kayıtlıdır. bkz. Charles Rieu, *Supplement to the Catalogue of the Arabic Manuscripts in the British Museum* (London, 1894), 121.; el-Bettâşî, *İthâfu'l-'Ayân*, 1/401.

³⁰ Kafafî, "Abû Sa'îd Muhammed b. Sa'îd al-Kalhâtî'ye Göre Hâricîliğin Doğuşu", 178.; Gaiser, "Teacher Lines in Al-Qalhati's al-Kashf Wa'l-Bayan", 157.; Ethem Ruhi Fıçlalı, *İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1983), 15-16.

etkilenerek yazdığı şeklinde iddialar bulunmaktadır.³¹ Bu iddiaların tümüyle doğru olduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü ilk dönem kaleme alınan Mağâlât tarzı eserlerin büyük çoğunluğunda içerik sistematığı, fırka tasnif ve isimlendirilmesi hususunda benzerlikler veya nakiller söz konusu olabiliyordu. Bu benzerliğin Kalhâtî ile Şehristânî'nin eserleri arasında olabileceği hakikati yanında her iki müellifin eserlerinin kendi içinde orijinal olan boyutlarının bulunduğu da aşikârdır.

Konuları hem tarihi hem de dini boyutta ele alan el-Keşf ve'l-beyân, her biri elli babdan oluşan iki ciltlik bir eserdir. Müellif birinci ciltte itikadî konuları ele almış, Haşviyye, Kaderiyye, Mürcie ve Mu'tezile gibi fırkaların bâtil olarak nitelendirdiği görüşlerine Kur'an-ı Kerim'den ayetler ve hadis-i şerifler ile cevaplar vermiştir. Yaratılış bahsiyle başladığı ikinci ciltte ise Hz. Âdem ve tüm peygamberlerin hayatlarına kısaca değinip sonra Hz. Peygamber'in hayatı ve hulefa-i Raşidîn dönemine geçen Kalhâtî devamında mezhepleri ve dinleri işlemiştir. Kalhâtî, mezhepler tarihi alanında önemli bir yeri olan eseri el-Keşf ve'l-beyân'da ilim dallarının pek çoğunda bilgili ve mahir olduğunu ortaya koymuştur. Güçlü bir münazaracı, fesahat sahibi bir hatip, donanımlı bir tarihçi, edebi yönü güçlü bir dilbilimci, bir fakih, bir şair ve bir müfessir kimliğiyle eserini oluşturmuştur.³² Ancak asıl ön planda olan özelliği coşkulu bir doktrin savunucusu olarak konuları işlemesidir. Muhaliflerinin delillerini diyalog yöntemiyle, ehli'l-istikâme'nin³³ delillerini zikrederek çürütmeye çalışmasıdır. İkinci eseri el-Makâmatü'l-Kileviyye'yi, İbâziyye fırkasından Şî'a'ya dönen Kilve³⁴ ehline irşad amacıyla kaleme almıştır. Bu eser 7. asrın sonları ile 8. asrın başlarında yaşayan Şeyh ebî el-Hasen b. Ahmed b. Ebî

³¹ Muhammed b. Abdilcelîl, "İ'tikâdâtü'l-Mu'tezile ve'l-Kaderiyye ve's-Sifâtiyye ve'l-Haşviyye ve Fırakuha min kitâbi'l-Keşf ve'l-beyân", *Havliyyâtü'l-Cami'ati't-Tûnusiyye* 18 (Tunus 1980), 105-106.; el-Bettâşî, *İthâfu'l-'Ayân*, 1/400.; Rieu, *Supplement to the Catalogue of the Arabic Manuscripts in the British Museum*, 122. Hâricîler konusunda uzmanlığı bulunan Keith Lewinstein ise Kalhâtî'nin eserinin Şehristânî'ye dayandığı iddiasını doğru bulmaz. Tam tersine Şehristânî'nin el-Keşf'den yararlandığını söylemenin daha doğru olacağını öne sürer. Lewinstein'nin el-Keşf ile ilgili bir diğer tesbiti de Eş'arî'nin eseriyle gösterdiği benzerlik konusundadır. Bu, Kalhâtî'nin Eş'arî'nin eserinden yararlanmış olabileceğini ortaya koyabileceği gibi İbâzî coğrafyada makâlât eserlerindeki ortak bilgilerin kabul görmüş olduğunu da kanıtlayabilir. Eş'arî-Mu'tezile geleneği ile İbâzî fırak geleneklerinin birbirine benzemesi Kalhâtî'nin yaşadığı bölgede bu konuda yerleşik ma'lumatın olduğunu gösterir. bkz. Keith Lewinstein, *Studies in Islamic Heresiography: The Khawarij in Two Firq Traditions* (Ann Arbor: Princeton University, Doktora Tezi, 1989), 30; İbrahim Hakkı İnal, "Batıda Mezhepler Tarihi Metodolojisi Çalışmaları: Keith Lewinstein Örneği", *Usûl İslam Araştırmaları* 11 (2009), 63.

³² Hamîd b. Muhammed İbn Ruzeyk, *es-Sahîfetü'l-Kahtâniyye*, thk. Mahmûd b. Mübârek es-Süleymî vd. (Muskat: Vüzerâtü't-türâsi ve's-sekâfetü saltanati Umân, 1430/2009), 3/299.

³³ Bu ifadeyi kendi fırkası için kullanmıştır.

el-Hasen'in (ö. 714-715) talebiyle Raşid b. Ömer el-Hamîrî (ö.710) tarafından şerh edilmiştir. Kalhâtî eserinin başında kitabını yazma sebebini özetle şöyle dile getirir: "Ehl-i istikamet sahibi birisi kardeşlerini ziyaret için Uman'dan Kilve'ye gitti. Burada onları şeytana uymuş ve yoldan çıkmış bir halde buldu. Onlar için doğru yola kendilerini tekrardan çağırarak bir eser lazımdır."³⁵ Tam ismi "el-Kasîdetü'l-Halvâniyye fî Medhi'l-Kahtâniyye ve Zikri meâsirihi" olan üçüncü eseri ise Kasidetü'l-Kahtâniyye'dir. Kitab, Mensubu olduğu kabilesi Kahtânîleri öven, sekiz yüzden fazla beyitten oluşan nazım bir eserdir.³⁶ Bu eserine karşılık tarihçi İbn Züreyk (ö.?) de Adnanîleri öven bir nazım eser kaleme almıştır.³⁷

2. Şîa ve İbâziyye fırkası

"Takip etmek, yardımcı olmak, desteklemek" anlamındaki şiyâ kökünden türeyen Şîa kelimesi, "taftar, yardımcı, destekleyici; bir işi gerçekleştirmek için bir kimse etrafında toplanan grup" mânasına gelir.³⁸ Terim olarak Hz. Ali taraftarları için kullanılır.³⁹ Şîa, imâmetin Hz. Peygamber'den sonra onun ve soyundan gelen imamların hakkı olduğunu, halkın tercihine bırakılmayacağını, bundan ötürü nassdan deliller ve vasiyet yoluyla sabit olduğunu kabul eden fırkadır.⁴⁰ Akîdelerinin temelini bu minvalde imâmet ilkesi oluşturur. Bu fikrin ortaya çıkışı Şîî düşüncede Hz.

³⁴ Kilve, Doğu Afrika'da bugünkü Tanzanya'nın güney kıyılarında bir adadır. X. Yüzyılın ikinci yarısında Şîraz kökenli Şîî gruplar İran'da yaşadıkları baskı neticesinde ülkelerinden buraya göç etmiş ve Kilve adasında bir sultanlık kurmuşlardı. İbâzî mezhebinden olan Kilve halkı arasında Velîd b. Süleymân Bârik en-Nisâbûrî'nin soyundan bir adam yaşıyor idi. Ölümü yaklaşınca oğlu Bârik'i yerine geçirdi ve kadılık vazifesini ona bıraktı. Bundan sonra mezhepte bozulma başladı. bkz. el-Bettâşî, *İthâfu'l-'Ayân*, 1/402-406.

³⁵ Bettâşî, *İthâfu'l-'Ayân*, 402-403.

³⁶ Kalhâtî, *Şerhu'l-Kasideti'l-Halvâniyye fî Zikri Mulûki Himyer*.

³⁷ Muhammed b. Raşid b. Aziz el-Hasîbî, *Şekâiku'n-Nu'mân 'ala Sumûdi'l-Cem'ân fî Esmâi Şu'arâi Umân* (Uman, 1415), 3/34.

³⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, nşr. Emîn M. Abdülvehhâb, M. Sâdik el-Ubeydî (Beyrut-Lübnan, 1419/1999), 258-259.; İbn Düreyd, ed. Remzi Münir Ba'lebekî (Beyrut: Daru'l-İlmi li'l-Melayîn, 1987), "Cemheretü'l-luğa", 872.; Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garibi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Seyyid Keylânî (Beyrut-Lübnan: Daru'l-ma'rife, ts.), 270-271.; Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Ahmed ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâga*, thk. Muhammed Bâsil Uyûnu's-Sûd (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütubu'l-İlmiyye, 1997), 1/530.;

³⁹ Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve'htilâfü'l-musallîn*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd (Kahire: Mektebetü'l-Nahdatü'l-Mısriyye, 1369/1950), 1/65.

⁴⁰ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 1/65-66.; Ebü'l-Feth Muhammed b. Abdikerîm b. Ebî Bekr Ahmed eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, thk. Emir 'Ali Mehnâ - 'Ali Hasen Fâ'ûr (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Ma'rife, 1993), 1/169.; Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk İbnü'n-Nedîm, "Kitâbu'l-Fihrist", ts., 223.; Seyyid Şerîf Cürçânî, *Kitâbu't-Ta'rîfât*, thk. İbrâhim Ebyârî (Dâru'l-Edyân li't-Türâs, 1403), 171.

Peygamber devrine kadar indirgenir.⁴¹ İmamlığın Hz. Ali'nin soyunca devam ettirilmesi, imamların her türlü günahtan masum olması bu ilkenin rükünleridir. Diğer pek çok fırka gibi kendi içinde çeşitli fırkalara ayrılmıştır. Eş'arî, Gâliyye, Râfıza ve Zeydiyye olarak üç ana fırkaya; Bağdâdî Zeydiyye, İmâmiyye, Keysâniyye olarak üç gruba; er-Râzî, Zeydiyye, İmâmiyye, Keysâniyye ve Gulât olarak dört fırkaya; Şehristânî ise Keysâniyye, Zeydiyye, İsmâiliyye, Gulât ve İmâmiyye olarak beş ana fırkaya ayrıldıklarını kaydeder.⁴²

Şîa'nın, bu isim üzerinden kendi fırkalarını tanımlamaları Ehl-i sünnet kaynakların ifadelerine⁴³ yakındır. Şîa, fırka isminin “Hz. Ali taraftarları” manasında kullanımının bizâtihi Hz. Ali tarafından yapıldığını⁴⁴, onun imâmetini savunanların etrafında fırkanın oluştuğunu kabul ederler.⁴⁵ Şîî fırkalar için olumsuz manada kullanılan “terk edenler” anlamındaki “Râfıza” kavramını ise⁴⁶ muhaliflerin yanlış yorumladıklarını, bu kelimeyi Allah'ın (c.c.) Tevrat ve İncil'de övgü ifadesi olarak kullandığını iddia ederler.⁴⁷ İlk dönem Şîî müelliflerden Kummî (ö. 301/913-14) ile Nevbahtî (ö. 310/922) Hz. Peygamber'den (s.a.s.) sonra ümmet arasında çıkan ilk ihtilafın imâmet konusunda olduğunu, bu ihtilafın gölgesinde yaşanan raşid halifeler dönemi olaylarının, dört mezhebî oluşumun varlığını ortaya koyduğunu dile getirirler. Birinci fırka Hz. Ali'ye yaptıkları bey'ate bağlı kalanlar yani “Şîa”; ikinci fırka Muhammed b. Mesleme (ö. 43/663), Üsâme b. Zeyd (ö. 54/674), Sa'd b. Ebî Vakkâs (ö. 55/675) ve Abdullâh b. Ömer (ö. 73/693) gibi sahabelerden oluşan, ilk başta Hz. Ali'ye bey'at etseler de savaş durumunda ne onun yanında ne de karşısında olmayı tercih

⁴¹ Hasan Gümüšoğlu, *İslâm'da İmâmet ve Hilâfet* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2017), 107.; Ebû Muhammed el-Hasen b. Mûsâ en-Nevbahtî, *Fıraku's-Şî'a* (Beirut-Lübnan: Menşûrâtü'r-Ridâ, 1433), 31.

⁴² Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 1/65.; Ebû Mansûr Abdülkâhîr b. Tâhîr b. Muhammed et-Temîmî el-Bagdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamî (Beirut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1424/2004), 27.; eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 1993, 1/170.; Fahrüddîn er-Râzî, *İtikâdâtü Fırakü'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn* (Beirut: Dâru'l-Kutubu'l-'İlmiyye, 1402), 52.

⁴³ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 1/65.; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 1/169.

⁴⁴ Nasr b. Müzâhim el-Minkârî, *Vak'atu Siffin*, thk. Abdusselam Muhammed Harun (Beirut: Dâru'l-Ceyl, 1990), 5. Şîî müellif Minkârî (ö. 212/827-28) burada Hz. Ali'den bir nakle yer verir. Cemel savaşı dönüşünde kendisine, Müslümanları neden öldürdüğü sorulduğunda Hz. Ali, karşı saftakilerin kardeşlerini ve Şîa'sını öldürmelerini sebep olarak gösterdiğini nakleder.

⁴⁵ Sa'd b. Abdullah Ebî Halef el-Eş'arî el-Kummî, *el-Makâlâtü ve'l-Fırak*, thk. Muhammed Cevâd Meşkûr (İran: Merkezi İntişârât 'İlmî ve Fırenklî, 1360), 3.; Ebû Muhammed el-Hasen b. Mûsâ en-Nevbahtî, *Fıraku's-Şî'a* (Beirut-Lübnan: Menşûrâtü'r-Ridâ, 1433), 31.

⁴⁶ Râzî, *İtikâdâtü Fırakü'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn*, 52.

⁴⁷ bkz. Muhammed Bâkîr b. Muhammed Takî b. Maksûd Alî el-Meclisî, *Bihârü'l-envârî'l-câmi'a li-düerri ahhârî'l-e'immeti'l-ethâr* (Beirut-Lübnan: Darun İhyâu't-turâsi'l-Arab, 1403/1983), 65/97.

eden “Mu'tezile”; üçüncü fırka Hz. Ali ile birlikte savaşır iken Hakem olayı sonrası onun safından ayrılan “Havâric”; dördüncü fırka ise bu fırkaların dışında kalan, Muâviye b. Ebî Süfyan'ın (ö. 60/680) safına katılan “mürchie” fırkasıdır.⁴⁸

Kalhâtî'nin mensup olduğu İbâziyye fırkası ise Hâricî anlayışın günümüze ulaşan en ılımlı kolu olarak değerlendirilir. Hâricî kelimesi, “ayrılmak, isyan etmek, itaatten çıkmak” anlamlarındaki hurûc kökünden türeyen bir topluluk ismi olarak, “ümmetten, Hz. Ali'den ve onun idaresinden çıkanlar” anlamında kullanılmıştır.⁴⁹ Şehristânî, ümmetin ittifak ettiği imama isyan eden kimsenin Hâricî olduğunu nakleder. Bu ifade Hâricî zihniyetin imâmet konusu etrafında oluştuğunu göstermektedir. Sıffin savaşı sonrası hakem olayı ve beraberinde büyük günah meselesi etrafındaki tartışmalar fırkanın oluşum sürecini hızlandırmıştır.⁵⁰ Ehl-i sünnet müellifler tarafından bid'at fırkalar arasında zikredilen İbâziyye, kendi kaynaklarında kitap, sünnet ve icmâ çerçevesinde en uygun yolu takip eden, adalet ve iyilik taraftarları olarak tanımlanır ancak Hâricî anlayışın içerisinde oldukları kabul edilmez.⁵¹ İbâzîler'in Hâricî anlayıştan ayrıldıkları hususları anlayabilmek için tarih boyunca kendilerine yönelik genel Hâricî anlayıştan kaynaklı olumsuz bakış açısına rağmen varlıklarını nasıl sürdürebildiklerini ve bu şemsiye altında olmadıklarını ısrarla ifade etmelerine karşın⁵² yine de bu sıfatla tanıtılmalarının nedenlerini iyice tahlil etmek gerekir. Çünkü dâhil edildikleri oluşumun dışında olduklarını ifade ederken bunun sebeplerini de dile getiren İbâzîler'in bu reddedişlerinin arka planında hangi amacın yer aldığı önem arz etmektedir. Bu aksülamelin sebebi toplumda var olan Hâricîler'e yönelik dışlayıcı tutum mu yoksa gerçekten itikadî fikir ayrılıkları mıdır sorusunun cevaplanması önem arz etmektedir.

İbâziyye fırkası, hilafet noktasında Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in hilafetini meşru kabul ederken, halifeliğinin ilk altı yılında Müslümanlar tarafından biat edilen ve hak doğrultusunda hareket eden Osman b. Affan'ın statü ve siyaset olarak diğer iki halifeden daha aşağıda olduğuna inanırlar. Çünkü o, bid'atler çıkarmış ve bu

⁴⁸ Sa'd b. Abdullah Ebî Halef el-Eş'arî el-Kummî, *el-Makâlâtü ve'l-Fırak*, thk. Muhammed Cevâd Meşkûr (İran: Merkezi İntişârât 'İlmî ve Firenkî, 1360), 2-5.;en-Nevbahtî, *Firaku'ş-Şî'a*, 31-37.

⁴⁹ İsfahânî, *el-Müfredât fî garîb'l-Kur'ân*, 145-146.

⁵⁰ Şehristânî, *el-Mile ve'n-Nihal*, 1/132-133.

⁵¹ Ali Yahya Muammer, *el-İbâziyye, Dirâsetün Mürekkezetün fî Usûlihîm ve Târihihim* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1407/1987), 40.

⁵² Ali Yahya Muammer, *el-İbâziyye Mezhebûn İslamiyyun Mu'tedillun* (Uman: Saltanatü 'Umân Vüzâratü'l-evkâf, 1979), 19.

bid'atlerle Resulullah'ın (s.a.s.) ve Ebu Bekir ile Ömer'in yoluna aykırı davranmıştır. İbadi kaynaklar, onun yanlış olarak değerlendirdikleri politikasına yönelik itirazları ayrıntılı olarak ortaya koymuştur.⁵³ Burada Şîa'nın olumlu olarak Hz. Ali üzerinden tesis ettiği mezhep sistematığı karşısında İbâzî anlayışın Hz. Osman aleyhinde neş'et ettirilen bir mezhep görüşünün varlığını görmek mümkündür.

Kalhâtî Hâricîler ile zalim yönetime karşı verilen mücadelenin temsilcisi olan ilk Hâricî hareketi ayrı tutar. Hâricîler'i ehl-i istikametın dışında sayarken Hz. Osman dönemiyle birlikte başlayan fitne hareketlerinde siyasi iktidarın karşısında duranları "Müslümanların ilk öncü nesillerinden olan, dinin temel hükümlerinin tahrif edildiği dönemde bu tahrifata karşı çıkarak münkeri inkâr eden, evlerini ve yurtlarını terk eden, eşlerinden ve çocuklarından ayrılan, mallarını ve canlarını Allah'a isyan edilmesin diye feda eden, muhlis ve mücâhid kimseler." diye tarif eder.⁵⁴

3. Kalhâtî'nin Şîa'yı Tanımlaması

Kalhâtî, mezhep tasnifinde iftirak hadisini⁵⁵ merkeze aldığı eseri el-Keşf ve'l-beyân'da, fırkaları Mu'tezile-Kaderiyye, Müşebbihe-Sıfâtiyye, Havâric ve Şîa başlıkları altında sınıflandırır. Şîî fırkaların ise, Keysâniyye, Muhtâriyye, Hâşimiyye, Benâniyye, Rizâmîyye, Zeydiyye, Cârûdiyye Süleymâniyye, Sâlihîyye, İmâmîyye, Bâkriyye-Ca'feriyye, Nâvüsiyye, İsmâ'iliyye, Eftahiyye, Semtiyye, Mûseviyye-Mufaddaliyye, Gâliyye, Sebe'iyye, Kâmiliyye Albâ'iyye Mug'riyye, Mansûriyye, Hattâbiyye, Keyyâliyye, Hişâmîyye Nu'mâniyye ve Basriyye (İshâkiyye-Bâtıniyye-Karmâtiyye-Müdrikiyye-Ya'meliyye-Mülhîde) şeklinde 27 alt fırkaya ayrıldığını nakleden Kalhâtî

⁵³ Sâlim İbn Zekvân, *es-Sîre Bir Hâricî/İbâdî Klasiği*, çev. Harun Yıldız (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 56-63.; Halîfât, *Neş'etü'l-Hareketi'l-İbâziyye*, 57.

⁵⁴ Kalhâtî, *el-Keşf*, 2/397.

⁵⁵ 73 fırka hadisi olarak da bilinen bu rivayette Hz. Peygamber (s.a.v.), Yahudi ve Hristiyanlarda olduğu üzere kendisinden sonra ümmetinin de fırkalara ayrılacağını ve bunların sayısının 73 olacağını haber vermektedir. Bunlardan biri hariç diğerleri cehennemlik olurken o bir grup ise "cemaat" olarak cennette olacaktır: "Yahudiler 71 veya 72 fırkaya ayrıldılar. Hıristiyanlar da 71 veya 72 fırkaya ayrıldılar. Benim ümmetim de 73 fırkaya ayrılacaktır.", "'İsrail oğulları 71 fırkaya ayrıldılar. Benim ümmetim de 73 fırkaya ayrılacaktır. Onlardan birisi hariç diğerleri cehenneme gireceklerdir. O fırka da cemaattir.", "İsrail oğullarının başına gelen benim ümmetimin de başına gelecektir. Öyle ki onlardan birisi âlem olarak annesine gelmek istese (zina etse) benim ümmetimden de bunu yapan olacaktır. İsrail oğulları 72 fırkaya bölündü. Benim ümmetim 73 fırkaya bölünecektir. Onlardan biri hariç hepsi ateştedir. Dediler ki; O tek kurtulan millet kimdir? Allah Rasulü: "Ben ve ashabımın buldukları yol üzerine olanlardır." Bu rivayetler için bkz. Ebû Dâvûd, Süleyman es-Sicistani el-Ezdi, "Sünen", 1 (H. No: 4596-4597); Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, "İmân", 18(H. no: 2640-2641); Ahmet Keleş, "73 Fırka Hadisi Üzerine Bir İnceleme", *Marife* 5/3 (K 2005), 26-27.

bunlara dair çok kısa bilgiler verir. Bu makalede konu müellifin Şîî düşünceye dair eleştirisi olduğu için Şîî fırkalar ile ilgili yaptığı tasnif altında verdiği bilgilere değinilmeyecektir.

Kalhâtî'nin Şîa başlığında konuyu ele alması diğer fırkalardan farklı olur. Müellif, önce onların akîdelerini kısaca sunar daha sonra da kendi fırkasının bakış açısı çerçevesinde bunların tek tek eleştirilerini başka bir başlık altında ele alır. Burada eserin belli bir düzen takip etmeden daha çok kendi fırkasının görüşlerinin dışında kalan mevzular üzerinden yoğun eleştirilerini sunması söz konusudur. Ona göre fırkalar arasında haktan en çok sapan fırka Şîa'dır. Onlar, Alî b. Ebî Tâlib'in (ö. 40/661) imâmetine tâbi olan ve imamlığın ona nass, vesayet ve tayin ile verildiğini iddia eden kimselerdir. İmamet Hz. Ali'nin soyundan ayrılmasını kabul etmedikleri gibi; ondan ve soyundan imâmeti alanların zulüm işlediğini iddia ederler. Ayrıca imâmetin, dinin temel rükünlerinden biri olduğunu, bu sebeple Hz. Peygamber'in bunu gizlemesinin mümkün olmadığını; bilakis onun Hz. Ali'yi ve soyunu imam olarak tayin ettiğini ileri sürerler. Aynı zamanda imamların her türlü günahattan masum olduklarını kabul ederler.⁵⁶

4. Şîa Eleştirisi

Kalhâtî öncelikle, bazen Râfîzî⁵⁷ olarak da isimlendirdiği Şîa'nın yanlış olduğunu kabul ettiği iddialarını sıralar sonra bunlara reddiyelerini sunar. Bu iddialar, beş başlık altında incelenecektir. Burada en belirgin husus, eleştirilerin ana konusunun imâmet/hilafet meselesi olmasıdır. Erken dönem reddiye türü eserlerinin genelinde olduğu üzere müellifin metninde de siyâsî nedenlerin eşlik ettiği, eleştiri temelli, muhatabı anlama gayretinden uzak bir söylem söz konusu olsa da ayet ve hadislerin rehberliğine de başvurulmuştur.

Hâricilerin Necadât fırkası hariç İslâm ümmetinin tamamı tarafından vücûbiyetine inanılan İmâmet konusu⁵⁸ fırkaların teşekkül sürecinde özellikle Şîa ve İbâziyye

⁵⁶ Kalhâtî, *el-Keşf*, 2/437.

⁵⁷ Zeyd b. Ali'nin kendisini terk eden taraftarlarına hitaben "beni terk ettiniz!" demesi ve bu grupların genel Şîa halkasını oluşturması hasebiyle bu isim ile de anılırlar. bkz. er-Râzî, *İ'tikâdâtü Fırakı'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn*, 52.; Râfîza kavramını İbn Teymiyye de Şîa için kullanmaktadır. Bunun yanında eserlerinde Râfîza kavramına yüklediği genel bir anlam da söz konusudur. Cehalet, dalâlet, yalan ve bid'at sıfatlarının eşlike ettiği kavramı, aklî ve naklî ilimler konusunda yeterli bilgi sahibi olmayan ve bu delillerle hüküm vermeyen kişi ve gruplara izafe etmiştir. bkz. İsmail Akkoyunlu, "Reddiye Metinlerinde Dil ve Üslûp: Minhacü's-Sünne Örneği" 12/2 (2019), 460-461.

⁵⁸ Gümüšoğlu, *İslâm'da İmâmet ve Hilâfet*, 95.

firkasının inanç sistemlerini üzerine inşa ettiği konu başlığı olmuştur. Şîa imâmeti nübüvvet müessesesinin bir devamı olarak kabul edip bu konuda nas ile tayinin varlığını iddia ederken⁵⁹ Hâricî zihniyet bunun tam karşısında durmuş ve imâmet makamına seçim ile hür veya köle her Müslümanın gelebileceğini kabul etmişlerdir.⁶⁰ Kalhâtî'nin bu minvalde Şîa'ya yönelik mezhep taassubunun etkisinin de gözlemlendiği bir eleştiri anlayışı söz konusu olmuştur. İki fırka, Emevî iktidarının halifeliği zulüm ve gasp yolu ile ele geçirdiği ve bundan ötürü onlar ile mücadele edilmesi gerektiği hususunda aynı görüşte olmanın dışında doktrinlerini farklı ilkeler üzerine inşa etmişlerdir.⁶¹

4.1. Hz. Ali ve imâmeti hakkındaki rivayetler

Kalhâtî, Şîa'nın İslâm'a ilk giren kişi olarak Hz. Ali'yi kabul ettiklerini ve Hz. Peygamber'in kimseye açıklamadığı bazı dinî sırları sadece ona açıkladığını iddia ettiklerini nakleder.⁶² Müellif bunun doğru olamayacağını çünkü o vakit Hz. Ali'nin henüz yedi yaşında, kendisi için bir sevap yazılmasının veya günah kaydedilmesinin söz konusu olamayacağı, babasına tâbi küçük bir çocuktur ki bulûğ çağına ermeyen öyle bir kimse hakkında dinî mükellefiyet de söz konusu olamaz. Kavmi arasında davet işini gizli yürüten Peygamberin yedi yaşındaki bir çocuğa risalet sırlarını vermesi de düşünülemez. Kalhâtî, İslâm'a ilk giren kişinin, Hz. Ebû Bekir olduğunu ve buna dair sahih hadisler bulunduğunu beyan eder. Örnek olarak İbn Abbâs'dan şu rivayeti sunar: Hz. Ebû Bekir Busra'da bulunan rahib Bahîrâ'dan Hz. Peygamber hakkında müjdeyi almış ve bu bilgiyi doğrulamıştır.⁶³ Bundan ötürü kendisine "Sıddîk" sıfatı verilmiştir. Muhammed b. İshâk'ın (ö. 313/925) rivayetinde ise, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Allah beni size peygamber olarak gönderdi; siz beni yalanladınız, Ebû Bekir ise doğruladı. O halde dostumdan (Ebû Bekir'den) el çekmeyecek misiniz?". Kalhâtî bu rivayetlerin yanında Hz. Ali'nin kendisinin de: "Ebû Bekir İslâm'a girdiğinde ben küçük bir çocuk idim." diyerek Ebû Bekir'in İslâm'a

⁵⁹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'küb b. İshâk el-Küleynî er-Râzî, *el-Usûl mine'l-Kâfi*, nşr. Ali Ekber el-Gaffârî, thk. Ali Ekber Gaffârî (Tahran: Mektebetu's-Sadûk, 1381/1961), 1/188-189,193.

⁶⁰ İbn Zekvân, *es-Sîre Bir Hâricî/İbâdî Klasığı*, 56.; Ferhat Ca'biri, *el-Bu'dü'l-hadari li'l-akideti'l-İbâziyye.*, 1408/1987, 35.

⁶¹ Ahmed Emin, *Fecrül-İslâm*, çev. Ahmed Serdaroğlu (Ankara: Kılıç Kitabevi, 1976), 391-392.

⁶² Kalhâtî, *el-Keşf*, 2/437.

⁶³ Busrâ Suriye'de yer alan bir ticaret şehridir. Hz. Peygamber buraya birincisinde amcası Ebû Talib ile ikincisinde ise Hz. Hatice ile evliliği öncesinde onun kervanını yönettiği halde ticaret yolculuğunda bulunmuştur. bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Men' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1985), 1/120-121,130.

girişte kendisine üstün olduğunu ifade ettiğini nakletmiştir. Şîa'nın Hz. Ali'ye çocukken hikmet verilmesini Hz. Yahya ile kıyaslamalarının da doğru olmadığını ifade eder. Bir peygamberin evladı olan Yahya'nın doğuştan nübüvve ehilken, bir müşriğin çocuğu olan Hz. Ali'nin aynı hükümde değerlendirilmesinin mümkün olmadığını çünkü peygamber çocukları velâyet hükmünde babalarına tabi iken, müşrik çocukları ise bulûğ çağına erişip İslâm'ı kabul edinceye dek berâet⁶⁴ hükmündedirler, der.⁶⁵

Hız. Peygamber'in Hz. Ali ile kardeşlik akdi yaptığı şeklindeki iddialarının ise yalan olduğunu çünkü sahih hadislerde, Rasûlullah'ın vefatı esnasında kendisinden önce gelen peygamberlerin ümmetlerinden birini dost edindiği gibi kendisinin de Ebû Bekir'i dost edindiğini haber verdiği nakledilmiştir. Yine bir defasında minbere çıkarak, ümmeti içerisinde kendisine malı ve canı ile en çok iyilik edenin Ebû Bekir olduğunu ve eğer ümmeti içinden birini dost edinmesi gerekirse Ebû Bekir'i dost edineceğini buyurmuştur.⁶⁶ Kalhâtî'ye göre bu rivayetler Hz. Peygamber'in Ali ile böyle bir kardeşlik akdi yapmadığını ortaya koymaktadır. Medine'de ensar ile muhacir arasında kardeşlik ihdas ettiğinde de Ali'yi Sehl b. Huneyf (ö. 38/658-59) ile kardeş kılmıştır.⁶⁷

Kalhâtî, Hz. Peygamber'in başkalarına açıklamadığı birtakım dinî sırları Hz. Ali'ye açıkladığı şeklindeki iddianın Resûlullah'a (s.a.s.) yapılan büyük bir iftira olduğunu kaydeder. Çünkü O'nun, tüm insanlığa Peygamber olarak gönderildiği halde din işlerinden bir kısmını yalnızca Ali'ye açıklayıp diğer insanları bundan mahrum bırakması düşünülemez. Bu açık bir yalandır. Allah'ın kendisinden indirilenleri tebliğ etmesini emrettiği⁶⁸ ayetine muhalif olmak demektir ki Allah Rasülü için böyle bir şeyi

⁶⁴ Berâet ve eş anlamlısı olan teberrî kelimeleri "hastalıktan şifa bulmak; temizlenmek, masum olmak, uzaklaşmak" anlamlarındaki ber' kökünden türemiştir. bkz. ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, 1/52.; Ebû Saîd Neşvân b. Saîd b. Sa'd b. Ebî Himyer b. Ubeydillâh el-Himyerî el-Yemenî, ed. Hüseyin b. Abdullah el-Amrî vd. (Dimeşk: Daru'l-Fikr, 1999), "Şemsü'l-'ulûm ve devâ'ü kelâmî'l-'Arab mine'l-külûm", 502. Hâricî anlayışın ve İmâmiyye Şîası'nın inanç sisteminde önemli bir yeri olan bu kavramlar "kendileri gibi düşünmeyenlerden uzak durmak" şeklinde anlaşılır. Teberrî kavramının zıt anlamlısı ise "tevellâ" kelimesidir. Hâricîler ve İbâziyye, Hz. Osman ve Hz. Ali başta olmak üzere bütün düşmanlarından teberrî ettiklerini dile getirirler.

⁶⁵ Kalhâtî, *el-Keşf*, 2/439.

⁶⁶ Benzer ifadeler ile hadis sahih hadis kaynaklarında da yer almaktadır. bkz. Buharî, *Salat*, 80; Fezailus'sahabe, 3, 5; Müslim, *Fazailü's-Sahabe*, 2-7; Tirmizî, *Menakıb*, 15/3661.

⁶⁷ Kalhâtî, *el-Keşf*, 2/440.

⁶⁸ Mâide, 5/67.

düşünmek mümkün değildir.⁶⁹ Bu iddialar Allah ve Rasûlüne yalan isnat etmektir. Çünkü Rasûlullah kendisine vahiy olarak gelen hiçbir şeyi ne Ali ile ne de başkasıyla, diğer insanlardan gizleyerek paylaşmıştır. Eğer vahiyden herhangi bir şeyi gizlemek isteseydi Zeyd b. Hârîse'nin hanımı hakkındaki meseleyi⁷⁰, âmâ sahâbîye kaşlarını çatması üzerine uyarıldığı ayeti⁷¹, ve Allah'ın kendisine hitaben: “Az kalsın onlara meyledecektin...”⁷² şeklindeki ikazını içeren ayetleri gizlerdi. Oysa Allah Rasûlü, kendisine gelen vahyin tümünü açıkça insanlara tebliğ etmiş, hiçbir şeyi gizlememiştir.⁷³

4.2. Hz. Ali'nin imâmet hakkının gasp edilmesi

Hz. Peygamber (s.a.s.) Hz. Ali'yi kendisinden sonra halife tayin etmiş lakin Ebû Bekir ve Ömer onun bu hakkını gasp etmiştir. Buna göre Ebû Bekir'e biat edildiği gün, Ali, Mikdâd b. Esved (ö. 33/653), Selmân-ı Fârisî (ö. 36/656) ve Ebû Zer el-Gıfârî (ö. 32/653) dışında tüm ümmet mürted, kâfir ve müşrik olmuştur. Sonradan sadece Ammâr b. Yâsir, Huzeyfe b. Yemân (ö. 36/656) ve Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53) tövbe etmişlerdir.⁷⁴

Kalhâtî, Şîa'nın bu iddaaları için, öncelikle Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye: “Sen bana nisbetle, Hârûn'un Mûsâ'ya olan nisbeti gibisin, ancak benden sonra peygamber yoktur” şeklinde hitap ettiği rivayeti⁷⁵ delil olarak kullandıklarını nakleder. Hadisi Hz. Ali'ye vasîlik şeklinde değerlendirirler. Oysa bu kendi içinde bir mantık hatası saklar çünkü Hârûn, Mûsâ'dan önce vefat etmiştir. Mûsâ'dan sonra yerine geçen kişi ise Yûşâ' b. Nûn olmuştur. Eğer iddia ettikleri gibi olsaydı Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye, “Senin benim yanımdaki yerin, Yûşâ'ın Mûsâ'nın yanındaki yeri gibidir” derdi. Kalhâtî bu rivayetin Tebûk Gazvesi'ne çıkarken Hz. Peygamber'in ehline vekil olarak bıraktığı Hz. Ali hakkında Medîne'de kalan münafıkların ortaya attıkları bir takım şayialar üzerine Rasûlullah'ın Ali'ye söylediği sözler olduğunu ve bu sözlerden yola çıkarak Şîa'nın Hz. Ali'yi Rasûlullah'ın vasîsi olarak kabul ettiklerini nakleder.⁷⁶

⁶⁹ Kalhâtî, *el-Keşf*, 2/437.

⁷⁰ *Ahzâb*, 33/37

⁷¹ *Abese*, 80/1-2

⁷² *İsrâ*, 17/73-75

⁷³ Kalhâtî, *el-Keşf*, 2/441-442.

⁷⁴ Kalhâtî, *el-Keşf*, 2/437.

⁷⁵ Müslim, *Fezâilü's-Sahâbe*, Hadis No: 2404.

⁷⁶ Kalhâtî, *el-Keşf*, 2/441.; Bu rivayet için bkz. Taberî, *Târihu't-Taberî*, 3/103-104.; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3/21-22.

Hadiste geçen “Hârûn'un Mûsâ'ya olan nisbeti” konusuna gelince Hz. Peygamber'in bu ifadesiyle Ali'yi diğer Müslümanlardan farklı bir konuma yerleştirdiği sabit olmaz. Çünkü Hârûn'un, Mûsâ'ya kardeş olması gibi bir sıhriyyet kardeşliği Ali ile Rasûlullah arasında geçerli değildir. Ayrıca Hârûn'a peygamberlik makamı verilmişken Ali böyle bir makama sahip olmamıştır. Bu durumda, Ali ile Hz. Peygamber ile arasında ancak İslâm kardeşliği ve müminler arasındaki velayet söz konusu olabilir ki bu da bütün Müslümanlar için geçerlidir.⁷⁷

Şîa'nın, Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in Hz. Ali'nin hakkını gasp ettiği iddialarını ise bizzat Hz. Ali'nin kendi sözleri yalanlamaktadır. Kalhâtî, Hasan el-Basrî'den gelen bir rivayette Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in vefatı öncesi hastalığı evresi hakkında şöyle dediğini nakleder: “Rasûlullah, namazda imamlik yapması için Ebû Bekir'e emir veriyordu. Oysa benim yerimi de biliyordu. Hatta kadınlardan biri Ebû Bekir yerine bir başkasını ima ettiğinde Rasûlullah kızdı ve şöyle buyurdu: 'Siz Yusuf'un kadınları gibisiniz!' Ve Rasûlullah vefat ettiğinde, Müslümanlar dinleri ve dünyaları için Rasûlullah'ın din işinde imamlığa tayin ettiği kişiyi seçtiler.”⁷⁸ Kalhâtî, Hz. Ali'nin dilinden bu rivayetin, Hz. Peygamber'in vefatından sonra hilafet ile ilgili bir hak talebinde bulunmadığının açık bir delili olduğunu nakleder. İftiracılar olarak nitelendirdiği Şîa'nın, iddiaları ile Hz. Ali'yi Allah'a ve Rasûlü'ne isyankâr göstermek gibi büyük bir çelişkiye düştüklerini söyler. Çünkü Hz. Ali, Rasûlullah'ın vefatından sonra hilafet için bir mücadeleye girişmediği gibi Ebû Bekir'e biat de etmiştir. Şîa bu durumu takiyye inancı ile açıklasa dahi eğer Rasûlullah ona halifelik vasiyet etmiş olsaydı, Ali'nin bunu terk etmesi düşünülemezdi.⁷⁹

Kalhâtî, Hz. Ali'nin velayeti hususunda Şîa'nın Huzeyfe b. Yemân'ın (ö. 36/656) şahadetini iddia etmelerine karşılık, onun bu iddiayı yalanlayan açıklamalarda bulunduğunu ve Medâin'de, insanlar Deccâl'den söz ettiklerinde onun Hz. Ömer'den sonra gelecek tek gözlü ve eksik bir adam olacağını haber verdiğini nakleder.⁸⁰ Benzer

⁷⁷ Kalhâtî, *el-Keşf*, 2/441.

⁷⁸ Benzer rivayetlerin Sünnî literatürdeki varlıkları için bkz. Şule Yüksel Uysal - Rûmeysa Küçük, “Hz. Ebû Bekir'in İmam Olarak Görevlendirilmesi Rivayetinin Sünnî Şerh Literatürüne Yansımaları”. *Recep Fakültesi Dergisi* 22 (2022), 36-62.”, *RecepTayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (2022), 36-62.

⁷⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Öşaban Öz, “Şîa'nın Takiyye İnancı Çerçevesinde Hz. Ali'nin İlk İki Halife ile Münasebetleri”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (Mart 2010), 29-70.

⁸⁰ Deccal hakkında benzer rivayetler için bkz. Ebû Abdullah Nuaym b. Hammâd el-Mervezî, *Kitâbu'l-fiten*, thk. Semîr Emin ez-Züheyri (Kahire: Mektebetü't-Tevhîd, 1412), 517-521.

şekilde Abdullah b. Mes'ûd ile ilgili iddialarının da bâtil olduğunu çünkü İbn Mes'ûd'un Hz. Ömer'i ve ilmini öven birçok ifadesinin bulunduğunu söyler.⁸¹

Kalhâtî, Hz. Ebû Bekir'in halifelîği hakkında hüccet isteyenler için en önemli delilin muhacir ve ensarın icması olduğunu ifade eder.⁸² Hz. Peygamber'den sonra hilafet tartışmaları sürecinde vasiyetle imâmeti veya imâmet hakkını iddia edenlerin üç gruba ayrıldığını belirtir: Ali ve onun zürriyetinin imâmetini savunanlar; Abbas ve onun soyunun imâmetini iddia edenler; bir de Ebû Bekir'in imâmetini kabul edenler. Süreç içerisinde Ali ile Abbas, muhacir ve ensarla birlikte Ebû Bekir'e biat etmiş, onun emrine uymuş ve hep birlikte onun sancağı altında toplanmışken ümmetin tamamının bu durumda hatâ üzere birleşmesi mümkün değildir. Buna karşılık Ali ile Abbas'ın, içlerinden farklı düşündükleri halde korku ve takiyye sebebiyle biat ettiklerini söyler iseler bunun icmâya, Hz. Peygamber'in ümmetinin asla dalalet üzerinde icmâ etmeyeceğini haber vermesine⁸³ ta'n etmeleri olacaktır. Bu iddia aynı zamanda ümmetin içi ile dışının başka olduğunu kabul etmek olur ki bu mümin için doğru değildir, ümmetin zahiren olan birliği, bâtınına da hükmetmelidir. Kalhâtî, Allah'ın tevfiğiyle, Müslümanlardan hazır olanların ve Ali ile Abbas'ın da Ebû Bekir'e biat etmeleriyle onun imâmetinin sabit olduğunu ifade eder.

Kalhâtî, şayet Ebû Bekir ile Ömer'in imâmetine dair Kitab ve Sünnet'ten bir delil var mı? diye sorarlarsa bunun da delilinin "... Artık siz benimle hiçbir zaman sefere çıkmayacak ve benim maiyetimde düşmana karşı asla savaşmayacaksınız. Mademki ilk defasında oturup kalmayı yeğlediniz, şimdi geride kalanlarla birlikte oturun."⁸⁴ meâlindeki ayet ile "Geri bırakılmış olanlar, siz ganimetleri almaya giderken, "Bırakın bizi sizinle gelelim" diyeceklerdir. Onlar Allah'ın kalamını değiştirmek isterler. De ki: "Siz bizimle asla gelmeyeceksiniz...."⁸⁵ meâlindeki ayet olduğunu iddia eder.⁸⁶

Sünnetten hüccet isteyenlere ise şu delilleri sunar: Hz. Peygamber, namaz için imamlık makamına Ebû Bekir'i vekil bırakmıştır. Namaz dinin direğidir. Namaz için

⁸¹ Kalhâtî, *el-Keşf*, 2/443.

⁸² Sahabenin iması için bkz. Şihâbüddîn Ahmed İbn Hacer el-Heytemî, *es-Savâiku'l-Muhrika fi'r-red 'alâ ehli'l-bida' ve'z-zendeka*, thk. Ebû Abdullah Mustafa İbn Adevî (Mektebetü Fiyad, 1429/2008), 70-71.; Yine bir diğer yorum eğer Hz. Ali'nin hilafetine dair bir nas varid olmuş olsa idi Ensar ve Muhâcirin tümü buna riayet ederdi. bkz. Emin, *Fecrü'l-İslâm*, 381-382.

⁸³ İbn Mâce, *Fiten*, 8.

⁸⁴ Tevbe 9/83.

⁸⁵ Fetih 48/15.

⁸⁶ Kalhâtî, *el-Keşf*, 2/453.

imamlığa uygun görülen kimse elbette imâmet için de uygundur. Bir adam Hz. Ali'ye biat etmek isteyince, o bunu istememiş, 'Aranızda Ebû Bekir varken bana biat mi etmek istiyorsun?' diyerek karşı çıkmış ve 'Eğer Allah Resûlü bu işi bana bırakmış olsaydı, mutlaka onun uğrunda savaşırdım' demiştir. Diğer taraftan Ebû Bekir biat edilmesi için Hz. Ömer ile Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ı (ö. 18/639) göstererek, ashaba: "Bu ikisinden istediğimize biat edin!" dediğinde, Ömer buna karşı çıkmış ve onun Hz. Peygamber'in dostu olduğunu hatırlatmış: "Sen mağaradaki ikinin ikincisi olan kişisin." demiştir. Bu sözleriyle onun halifeliğe daha layık olduğunu göstermek istemiştir.⁸⁷ Kalhâtî bu örnekleriyle Şîî düşüncede Hz. Ali'nin Rasûlullah'ın vasiyetiyle halife tayin edildiği, Ebû Bekir ile Ömer'in onun hakkını gasp ettiği yönündeki iddialarını kendi fırkasının görüşleri altında sistematik bir şekilde reddetmiş; aklî ve naklî delillerle bunların tutarsızlığını ortaya koymaya çalışmıştır.

4.3. Ebû Bekir ile Ömer hakkındaki iddialar

Şîa'nın Ebû Bekir ile Ömer hakkındaki birinci iddiaları, Hz. Peygamber'in ailesine bıraktığı Fedek arazisini onlardan zorla aldıkları ve Fâtıma'yı döverek çocuğunu düşürmesine sebep oldukları şeklindedir.⁸⁸ Kalhâtî, müslümanların icmâ ile savaşlarda elde edilen ganimetten beşte bir payın, Allah Teâlâ'nın Rasûlü'ne hayatı boyunca tahsis ettiği bir pay⁸⁹ olduğunu belirtir. O da bunu kendi akrabası arasında dilediği gibi tasarruf etmekteydi. Ancak Hz. Peygamber vefat edince, Müslümanlar bu beşte bir hakkı, diğer ganimet payları arasına katarak umuma ait kabul ettiler. Muhammed b. İshâk'dan bir rivayette: Ebû Câfer'e sordum: "Ali b. Ebî Tâlib, 'zülkurba' payı hakkında nasıl davrandı?" O da şöyle cevap verdi: "Ali, bu konuda Ebû Bekir ve Ömer'in yolunu takip etti." Kalhâtî, Şîa'nın Ebû Bekir'in Hz. Fâtıma'dan Fedek arazisini gasp ettiğiyle alakalı iddialarına cevap olarak Hz. Peygamber'in: "Biz peygamberler miras bırakmayız; geride bıraktığımız şey sadakadır."⁹⁰ diye buyurduğu hadisini sunar. Hz. Fâtıma (r.a.) Hz. Peygamber'in vefatı sonrası Hz. Ebû Bekir'e gelerek Fedek arazisinden mirasını talep ettiğinde o, bu hadisi söyleyerek veremeyeceğini beyan etmiştir. Bunun üzerine Hz. Fâtıma geri dönmüş, Ebû Bekir'i tasdik etmiş ve onun tasarrufuna rıza göstermiştir. Aynı şekilde Hz. Ali ile Hz. Abbas da Rasûlullah'ın bıraktığı mal konusunda Ebû Bekir'e geldiklerinde, o ikisine de benzer cevabı vermiştir. Benzer rivayetler İbn Ömer, Ebû Hüreyre ve Amr b. Hâris (ö. 148/765) gibi

⁸⁷ Kalhâtî, *el-Keşf*, 2/454-455.

⁸⁸ Kalhâtî, *el-Keşf*, 2/437-438.

⁸⁹ Bu hüküm ayet ile sabittir. Enfâl 8/41.

⁹⁰ Buhârî, *Nafakât*, 3.

sahabîlerden de nakledilmiştir. Ebû Bekir Rasûlullah'ın emrine bağlı kalmanın dışında bir şey yapmamıştır. Kendisi için bir menfaat sağlamamış; beytû'l-mal'den kendi nafakası dışında hiçbir şey almamıştır. Hatta memurlardan gelen hediyeleri dahi kabul etmemiştir.⁹¹

Kalhâtî burada mezhebî taassubun yansıması olarak üç örnekle Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ali'yi kıyaslar:

a-Memurlarından hediye kabul etmeyen Hz. Ebû Bekir'in aksine Hz. Ali, Şurahbil (ö. 40/660 [?]) adında valisinden üç bin beş yüz dirheme satın aldığı ve Şevzeb adında bir kocası olan cariyeyi hediye olarak kabul etmiştir.

b-Ebû Bekir hilafeti süresince asla Allah ve düşmanlarının İslâm'a hakim olup, Müslümanların kanlarını helâl görmelerine izin vermezken; Ali, Sıffin Savaşı'nda, Amr b. Âs ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî gibi kişilerin Allah'ın dini ile ilgili hükmetmelerine izin vermiştir.

c-Ebû Bekir'in aksine, Hasan b. Ali hilâfeti dünya menfaatine satıp devleti, dini düşmanlarına teslim etmiştir. Hilâfeti, iki bin dirhem karşılığında Muaviye b. Ebî Süfyân'a teslim etmiş, ümmeti düşmana teslim etmiştir. Kalhâtî Şâ'nın Hz. Ebû Bekir'i kınayan ve onun faziletine lekelemeye çalışan, Deccâl'in köleleri, kör cahiller, dalalette olan sapkınlardan olduklarını; Ebû Bekir'in ise Allah'ın onu her türlü kusurdan korumasıyla ayıplardan beri olduğunu belirtir!⁹²

Kalhâtî'nin imâmet ile alakalı Hz. Ali'ye yönelik bir diğer eleştirisi ise, Şâ'nın iddia ettiği gibi Rasulullah onu imam olarak tayin etti ise o niye oğlu Hasan'ı halef tayin etmediğidir. Eğer Ali'nin Hasan'ı halife tayin ettiğini iddia ederlerse, Hasan nasıl Muaviye'ye biat edip onun yönetimini kabul etmiştir. Yok eğer biat etmediğini söylerlerse, niçin babasının hilafet makamında sekiz ay kalmış ve Muaviye'ye karşı savaşmak üzere Kays b. Sa'd b. Ubâde'yi (ö. 60/680) görevlendirerek yaklaşık iki ay süren bir askerî harekâta girişmişti? Bunu nasıl açıklayabilirler?⁹³

Ebû Bekir ile Ömer'in Fâtıma'ya vurup, çocuğunu düşürdükleri iddiaları da bir iftiradır. Çünkü hem onlar böyle bir muamelede bulunmayacak kadar merhametli ve şefkatli idiler hem de Hz. Fâtıma onların gözünde çok kıymetli idi. Aynı zamanda

⁹¹ Kalhâtî, *el-Keşf*, 2/444-445.

⁹² Kalhâtî, *el-Keşf*, 2/444.

⁹³ Kalhâtî, *el-Keşf*, 2/447.

böyle bir zulmü işlemiş olsalar Müslümanlar arasında Fatıma'yı koruyacak kimse olmaz mıydı? Ve Ali gibi bir yiğit eşine böyle bir zulüm reva görüldüğünde susup sessiz kalması düşünülebilir miydi? Bunu iddia eden Şîa, Ali'yi eşine ve hakkına sahip çıkamayan zayıf ve aciz biri olmakla itham etmiş bulunmaktadır!⁹⁴

Şîa'nın ilk iki halife hakkında diğer bir iddiaları, Ebû Bekir hilâfet için bir halef tayin ederek, Ömer de Ehl-i Şûrâ'yı belirleyerek Hz. Peygamber'in sünnetinden ayrıldığı şeklindedir.⁹⁵ Kalhâtî, bu iddiaya Ehl-i Sünnet'in, hilafetin nas ile değil, ümmetin şûrâsı ve rızasıyla belirlenmesi gerektiği şeklindeki temel bir prensibi üzerinden reddiye sunar. Ebû Bekir ile Ömer'in uygulamalarının Rasûlullah'ın sünnetine aykırı olmadığı, onların ümmetin maslahatını öncelediklerini açıklar:

Öncelikle Rasûlullah (s.a.s.), hastalığı evresinde Hz. Ebû Bekir'i yerine insanlara imamlık yapması için görevlendirmesi, ümmetin işlerini ona emanet etmesi, kendisinden sonra ümmete liderlik etmeye en layık kişinin o olduğunu gösterir. Ebû Bekir de ölüm anında, Ensar ve Muhâcirlerin rızası ile Ömer'i halife olarak tayin etmiştir. Hasan-ı Basrî'den (ö. 110/728) gelen sahih bir rivayette şöyle nakledilir: "Ebû Bekir ölüm döşeğinde iken Müslümanlara şöyle dedi: 'Dilerseniz kendiniz bir lider seçin, dilerseniz sizin için ben seçeyim.' Onlar, 'Sen bizim için seç' dediler. Bunun üzerine Ebû Bekir, 'Ben sizin için Ömer'i seçtim' dedi. Herkes de onun bu seçiminden razı oldu."⁹⁶ Hz. Ömer (r.a) ise ölüm anında tıpkı Ebû Bekir gibi Müslümanların maslahatını gözeterek bir tedbir almak istedi ancak, Ebû Bekir'in güvendiği gibi güvenebileceği birisini bulamadı. Şöyle dedi: "Eğer Sâlim (ö. 12/633) (Ebû Huzeyfe'nin azatlı kölesi) sağ olsaydı, onu mutlaka halife tayin ederdim ve hiç tereddüt etmezdim. Çünkü Rasûlullah'ın onun hakkında: 'Sâlim, Allah'ı canı ve kalbiyle seven bir kimsedir.' dediğini duydum."⁹⁷

Kalhâtî, Hz. Ömer'in benzer övgüleri Muâz b. Cebel (ö. 18/639) ve Ebû Ubeyde b. Cerrah (ö. 18/639) için de yaptığını nakleder. Ancak, onlar vefat etmiş olduklarından güvenebileceği bir kişiyi bulamamıştır. Bu sebeple, sahabenin ileri gelenlerinden altı kişilik bir şûrâ heyeti oluşturmuş ve onlara ümmetin işini teslim etmiştir. Ebû Bekir ümmet için en doğru yolu seçtiği gibi, Ömer de Müslümanların maslahatına dikkat etmiş, onların durumunu titizlikle gözetmiş ve şûrâyı buna göre belirlemiştir. Allah

⁹⁴ Kalhâtî, *el-Keşf*, 2/444-445.

⁹⁵ Kalhâtî, *el-Keşf*, 2/437.

⁹⁶ Benzer ifadeler için bkz. Taberî, *Târihu't-Taberî*, 3/428-429.

⁹⁷ Bu rivayet için bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3/343.

Teâlâ her ikisini de bu işlerinden dolayı mazur görmüş ve onlar hakkında en güzel şekilde övgüde bulunmuştur. Kalhâtî burada mantık ilkeleri üzerinden Şîa'ya şöyle bir soru yöneltir: "Hz. Ali de şûrâ üyelerinden biri olmuştu, eğer bu iddia ettikleri gibi bir hata veya günah olsaydı, o neden şûrâya katılmıştı?"⁹⁸

Kalhâtî burada Şîa'nın Hz. Ömer hakkındaki iki eleştirisine de yer verir. Hz. Ömer'in hacda yapılan temettü⁹⁹ uygulamasını yasakladığını iddia etmeleri tutarsızdır, tam tersine O, Hac ile ilgili yanlış bir uygulamaya engel olmuştur. Ömer Arafat'ta vakfede iken başından misk kokusu damlayan bir adamı görmüş ve onu "Yazıklar olsun sana! İhramlı değil misin sen?" diyerek azarlamıştır. Adam ihramlı olduğunu söylediğinde ise Ömer, ihramlı kimsenin üstü başı tozlu, saçları dağınık ve kokusuz olur; senin ise başından koku damlıyor!" Bunun üzerine o kişi: "Ey müminlerin emiri! Ben önce umreye niyet ettim sonra hac için ihrama girdim." der. Bunun üzerine Ömer onun sözünü doğrular ve hac ile ilgili yanlış uygulamalar hakkında uyarır: "Kim temettu haccına niyet eder ve kurbanlık getirirse, kurbanı kesilinceye kadar saçını tıraş etmesin ve ihramdan çıkmasın. Eğer sizi serbest bıraksam, neredeyse Arafat'ta eşlerinle birlikte olacak, üstüne birde hacı olduğunuzu iddia edeceksiniz." Burada Ömer'in doğru olanı yasaklaması değil, aksine doğruyu koruması görülmektedir. Hz. Ömer'in müt'a¹⁰⁰ nikâhını yasakladığı iddiasına gelince O, Allah'ın helal kıldığını haram kılmamış; bilakis haram olan bir bid'ate karşı yasaklama getirmiştir ve bu da Müslümanların iyiliğini gözetmek içindi.

4.4. Gadîr-i Hum meselesi

Şîa'nın iddiasına göre, Hz. Peygamber Gadir-i Hum'da Hz. Ali'nin elinden tutarak: "Ben kimin mevlâsı isem, Ali de onun mevlâsıdır. Allahım! Ona dost olana dost, düşman olana düşman ol."¹⁰¹ diye buyurmuş ve onu imam tayin etmiştir.¹⁰² Kalhâtî

⁹⁸ Kalhâtî, *el-Keşf*, 2/445-446.

⁹⁹ Bir hac mevsiminde ikisi içinde ayrı ayrı ihrama girerek umre ve hac ibadetini yerine getirmeye temettü' denir.

¹⁰⁰ İslâm'ın haram kabul ettiği bir evlilik türü olan Müt'a Nikahı Şîa fırkalarından biri olan Ca'feriyye'de mubah kabul edilmekte, mezhebin temel hükümleri arasında sayılmaktadır. bkz. Ebû Ca'fer et-Tûsî, *Tehzîbü'l-ahkâm fi şerhi'l-Muknî'a*, thk. Ali Ekber el-Gaffârî (Tahran: Mektebetu's-Sadûk, 1385).7/ 288,293.

¹⁰¹ Gadîr-i Hum olayı Şîî kaynaklarda genişçe yer bulan ve bir anlamda Hz. Ali'nin imâmeti meselesinin dayanağı kılınan hadisedir. İlk dönem sünnî kaynaklarda çoğunlukla zikredilmemiş ya da Hz. Peygamber'in konuşmasına değinilmeden sadece o mevkide konakladığından söz edilmiştir. bkz. Müslim, "*Fezâ'ilü's-sahâbe*", 36,37; İbn Mâce, "*Mukaddime*", 11;

¹⁰² Abdülhüseyn Ahmed Emînî, *el-Gadir fi'l-kitâb ve's-sünne ve'l-edeb* (Tahran: Dârü'l-Kütübî'l-İslâmiyye, 1987), 10-12.; Kalhâtî, *el-Keşf*, 2/438.

Şîa'nın bu olayı yanlış yorumladığını hatta üzerine ilaveler yaptığını nakleder. Ona göre rivayetin aslı şöyledir: Hz. Peygamber'in azatlısı kölesi Zeyd b. Hârîse (ö. 8/629) ile Ali arasında yaşanan bir tartışmada Zeyd, Ali'ye karşı kırıcı sözler söyleyince Ali ona: "Ben senin mevlân değil miyim?" diye sormuştu. Bunun üzerine Zeyd, kendisinin mevlâsının sadece Rasulullah olduğu cevabını verince Ali, öfkelenip durumu Hz. Peygamber'e bildirmiş Allah Rasulü de bunun üzerine: "Ben kimin mevlâsı isem, Ali de onun mevlâsıdır" diye buyurmuştur. Bu ifadeler dinin velayeti (imâmet) ile alakalı değil nimetin bağı (velâyet) ile alakalıdır. Kalhâtî bu açıklamasından sonra Şîa hakkında "cahil, sapkın, hadisleri tahrif edip anlamlarını çarpıtan" gibi sıfatlar zikreder. Şeytanın onları aldattığı onların da bu uydurma rivayetleri süsleyerek Râfîzîler'e kabul ettirdiklerini iddia eder.¹⁰³

4.5. İmâmetin Kur'an ile sabit olduğu iddiası ve ayetlerin bağlamları dışında yorumlanması

Şîa, imâmetin Hz. Ali ve soyunun hakkı olduğunun Kur'ân-ı Kerîm'de bildirildiği iddiasında bulunur. Örneğin Nisâ suresinde itaat edilmesi emredilen emir sahipleri¹⁰⁴; Mâide suresinde veli olarak zikredilen rükû edip zekât verenler¹⁰⁵; Ra'd suresinde zikredilen, kitabın ilmi kendisinde bulunan kimse¹⁰⁶; Bakara suresinde, kendilerine kitap verilenler şeklinde haber verilenler¹⁰⁷ Hz. Ali ve soyundan gelenlerdir.¹⁰⁸

Kalhâtî, Şîa'nın yukarıdaki ayetlerin yanında daha birçok ayet ve hadisi bilerek yanlış yorumladıklarına dair örnekler sunar. Hz. Peygamber'in, vefatından sonra ümmeti arasında ihtilaf çıkacağını, bu durumda ehl-i hidayete uymalarını tavsiye ettiği hadisini kendi inançlarına göre yorumlayıp ehl-i hidâyetin Hz. Ali olduğunu söylemişlerdir, der. Oysa burada ehl-i hidayetten, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren, iyiliği emredip kötülükten nehyeden, Allah'ın sınırlarını koruyup farzlarını yerine getiren kimseler kastedilmiştir. Bunun yanında sahih rivayetlere tamamen aykırı olarak Hz. Peygamber'in vefatı öncesi mescitte Ali'nin kapısı hariç tüm kapıları kapattığı bunun da Ali ve onun soyuna itaatin farz olduğunu gösterdiğini iddia

¹⁰³ Kalhâtî, *el-Keşf*, 2/447-448.

¹⁰⁴ Nisâ, 4/59.

¹⁰⁵ Mâide, 5/55.

¹⁰⁶ Ra'd, 13/43

¹⁰⁷ Bakara, 2/121

¹⁰⁸ Kalhâtî, *el-Keşf*, 2/438.; Ayetelerin zorlama yorumlar ile Şîi düşünceye uyarlanmaya çalışılması hem Kur'ân'ın ruhuna aykırıdır hem de sahabe neslinin Şîa'nın iddiaları çerçevesinde dine muhalif tutum seğıledikleri anlamına gelir. Her iki durumda doğru değildir. Konu hakkında bkz. Hasan Onat, "Şiiliğin Doğuşu Meselesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36/1-2 (1997), 90-92.

etmişlerdir. Oysa Hz. Peygamber bunu Ebu Bekir için yapmıştır. Ayetlerin muhalifler hakkında olumsuz yorumlamaları da söz konusudur. Abdest ayetinde yer alan "... içinizden biri ayak yolundan gelirse.." ¹⁰⁹ kısmında zikredilen kimsenin Hz. Ebû Bekîr olduğu, yine aynı ayette geçen "...kadınlara yaklaşmışsanız..." ifadesi ile de zalim yöneticilere itaat etmenin kastedildiği iddiası bunlardan biridir. İlk yaratılan gölgeler olan İsa ve Ali'nin gölgelerinin saf sudan, buna mukabil kötü gölgeler olan Kâbil ile Ebu Bekir'in gölgelerinin ise tuzlu sudan yaratıldığını; Haşr suresinde anlatılan, şeytanın insana telkin vermesinden ¹¹⁰ kast edilenin ise Ebu Bekir ve Ömer olduğunu söylemişlerdir. Kalhâtî bunların dışında daha birçok ayeti de olumsuz anlamda Hz. Aişe, Talha b. Abdullah ve Zübeyr b. Avvâm hakkında yorumladıklarını ifade eder. ¹¹¹

Ali ile Ehl-i beyt'i Nuh'un gemisi gibidir, ona binen kurtulur, binmeyen ise helak olur. ¹¹² Kıyamet gününde Ali, insanları cennet ve cehennem ehli olarak taksim edecek, sonra kendi taraftarlarını cennete, düşmanlarını ise cehenneme sokacaktır yalanlarını da uydurmuşlardır. ¹¹³ Tenâsuh (reenkarnasyon), hulûl (ilâhî sıfatların yaratılmış varlıklarla birleşmesi), ric'at (imamın ölümden veya gaybete girmesinden sonra zuhuru veya kıyametin kopmasından önce imamların yeniden dünyaya dönmesi) gibi tutarsız inançları da vardır. ¹¹⁴ Kalhâtî bu iddialarının yanında daha birçok yanlış görüşlerinin bulunduğunu belirtir. İmamlarının gaybı bildiklerine, kıyamet gününden önce diriltileceklerine, onlardan hiçbirinin ölmediğine; ancak ibadetlerini tamamladığında melekût âlemine yükseltildiklerine de inanırlar. Şîî fırkalar, Zeydiyye hariç, Ebû Bekir ve Ömer'den teberrît etmeyi kabul ederler. İmamet Ali'den sonra, önce Hasan'a, sonra Hüseyin'e, sonra Muhammed b. Hanefiyye'ye, sonra da Ca'fer b. Muhammed'e geçtiğini kabul ederler. Şîî fırkalar imâmeti çeşitli şekillerde sürdürmüşler ve bu konuda aralarında çokça ihtilaf vuku' bulmuştur. ¹¹⁵

Sonuç:

¹⁰⁹ Mâide, 5/6.

¹¹⁰ Haşr 59/16.

¹¹¹ Kalhâtî, *el-Keşf*, 2/449-450.

¹¹² Sefîne Hadisi olarak Şîî kaynaklarda yer alan bu rivayet, Ehl-i sünnet'in hadis alanında temel müracaat kaynağı olan Kütüb-i Sitte'de yer almamakla birlikte sıhhat derecesi daha aşağıda olan bazı eserlerde geçmiştir.

İlgili rivayet için bkz. Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *er-Ravzü'd-dâni ile'l-Mu'cemi's-sağîr li't-Taberânî*, thk. Muhammed Şekûr Mahmûd el-Hâc Emîr (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1405/1985), 2/84-85.

¹¹³ Kalhâtî, *el-Keşf*, 2/438.

¹¹⁴ Kalhâtî, *el-Keşf*, 2/455.

¹¹⁵ Kalhâtî, *el-Keşf*, 2/401-402.

Bu çalışmada el-Keşf ve'l-Beyân adlı eseri bağlamında erken dönem Umanlı İbâzî müellif Kalhâtî'nin Şiiliğe yönelik yaklaşımı ele alınmıştır. Müellifin eseri, İbâdî düşüncenin Şîa'ya karşı geliştirdiği eleştirel tavrı ortaya koyan erken dönem kaynaklardan biridir. Kalhâtî'nin eleştirilerinin odak noktasının imâmet meselesi olduğu tesbit edilmiştir. İslam tarihinde siyasî temelli olarak ilk ihtilaf sebebi olan hilâfet tartışmaları Ehl-i sünnet tarafından fûrua ait bir mesele olarak değerlendirilmiş ise de Şîa ve İbâziyye imâmet konusunu dinin asıl meselelerinden biri olarak kabul etmişlerdir. Bu meyanda iki fırkanın da ana kaynaklarında imâmet başlığı önemli bir yer tutmuştur. İbâzî müellif Kalhâtî'nin eseri el-Keşf ve'l-beyân'da yer verdiği Şîa fırkasının imâmet anlayışı ile ilgili eleştirileri, erken dönem İbâzî düşüncesinin hem kelâmî hem de siyasî noktada yaklaşımını ortaya koyan önemli bir kaynaktır. Kalhâtî, Kur'an ve sünnetin genel ilkelerinden hareketle Şîa'nın imâmeti nass ve tayin temelli bir doktrin olarak görüp soy bağıını esas almasının temelsiz olduğunu beyan eder. İmâmet, her şeyden önce liyakat, ehliyet, adalet ve ümmetin rızasına dayalı bir prensip çerçevesinde şekillendirilmeli ve ümmetin bütününi kuşatan şûrâ esasını gölgelememelidir. İlk iki halifenin örnekliliğinin ve meşru idarelerinin altını çizen Kalhâtî'ye göre imam, ümmetin maslahatını gözetmekle yükümlüdür; görevini ihlâl ederse azledilebilir ve seçimle yeni imam tayin edilir.

Ebû Abdillâh Muhammed b. Saîd el-Ezdî el-Kalhâtî'nin Şîa fırkasına yönelik eleştirilerinde, sadece bir polemik dili ile değil, aynı zamanda İbâzîliğin kendi imâmet teorisini temellendirme çabasıyla da hareket ettiği görülmektedir. Kalhâtî'nin eseri bu anlamda kendi fırkası dışındakilere yönelik bir reddiye hüviyeti taşımakla birlikte Şîa'nın imâmet teorisine yönelttiği itirazlarla, İslâm siyaset düşüncesindeki çoğulculuğu ve farklı fırkaların kendi otorite anlayışlarını nasıl gerekçelendirdiklerini ortaya koyan ve erken dönem İslâm düşünce tarihinde siyasî otoritenin dinî meşruiyeti etrafında gelişen tartışmaları bize ulaştıran değerli bir kaynak niteliğindedir.

Kaynakça | References

- Abdilcelîl, Muhammed b. "Hilâfetü Osmân ve Alî min kitabî'l-Keşf ve'l-beyân". *Havliyyâtü'l-Câmi'ati't-Tûnusiyye*, 11 (Tunus 1974): 179-238.
- Abdilcelîl, Muhammed b. "İ'tikâdâtü'l-Mu'tezile ve'l-Kaderiyye ve's-Sifâtiyye ve'l-Haşviyye ve Fırakuha min kitâbi'l-Keşf ve'l-beyân". *Havliyyâtü'l-Cami'ati't-Tûnusiyye* 18 (Tunus 1980): 89-214.
- Akkoyunlu, İsmail. *Reddiye Metinlerinde Dil ve Üslûp: Minhacu's-Sünne Örneği*. 12, sy 2 (2019): 441-71.
- Avtebî, Seleme b. Müslim b. İbrahim. *Kitabu'z-Zıya'*. Editör Süleyman b. İbrahim el-Vercelânî. 23 c. Uman: Saltanatü 'Umân Vüzâratü'l-evkâf, 2015.
- Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî. *el-Fark beyne'l-fırak*. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1424/2004.
- Berrâdî, Ebü'l-Kâsım b. İbrâhîm. *el-Cevâhirü'l-muntekât*. 1. bs. Londra: Dâru'l-Hikme, 2014.
- Bettâşî, Seyf b. Hamûd b. Hamid. *İthâfu'l-'Ayân fi Târîhi Ba'zı 'Ulemâi 'Umân*. 4. bs. 3 c. Uman: Mektebetü'l-Müstaşari-l-'Hâs bi-Celâleti's-Sultân li'ş-Şuûni'd-Diniyye ve't-Târihiyye, 1437.
- Brockelmann, C. *Geschichte Der Arabischen Litteratur Zweiter Supplementband*. 2 c. Leiden: E. J. Brill, 1938.
- Ca'biri, Ferhat. *el-Bu'dü'l-hadari li'l-akideti'l-İbâziyye.*, 1408/1987.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk el-Ezdî es-Sicistânî. *Kitâbu's-Sunen: Sunenu Ebî Dâvûd*. 7 c. Beyrut-Lübnan: Dâru er-Risâletü'l-'Âlemiyye, 1430/2009.
- Emin, Ahmed. *Fecrû'l-İslâm*. Çeviren Ahmed Serdaroğlu. Ankara: Kılıç Kitabevi, 1976.
- Emînî, Abdülhüseyn Ahmed. *el-Gadir fi'l-kitâb ve's-sünne ve'l-edeb*. 10 c. Tahran: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmiyye, 1987.
- Endelüsî, Ebü'l-Kâsım Sâid b. Ahmed b. Abdirrahmân. *Kitâbu Tabakâti'l-ümem*. Beyrut: Mecelletü'l- Meşrik, 1912.
- Eş'arî, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve'htilâfü'l-musallîn*. 2 c. Kahire: Mektebetü'l-Nahdatü'l-Mısriyye, 1369/1950.

Fiğlalı, Ethem Ruhi. *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1983.

Gaiser, Adam. "Teacher Lines in Al-Qalhati's al-Kashf wa'l-Bayan: The Accumulation of a Medieval Ibadi Identity". Erişim 21 Şubat 2024. https://www.academia.edu/12417153/Teacher_Lines_in_al_Qalhati_s_al_Kashf_wa_l_Bayan_the_Accumulation_of_a_Medieval_Ibadi_Identity.

Gümüüşoğlu, Hasan. *İslâm'da İmâmet ve Hilâfet*. 3. bs. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2017.

Halîfât, İvaz. *Neş'etü'l-Hareketi'l-İbâziyye*. 1. bs. Uman: Vüzerâtü't-türâsi ve's-sekâfetü saltanati Umân, 1423/2002.

Hasîbî, Muhammed b. Raşid b. Aziz. *Şekâiku'n-Nu'mân 'ala Sumûdi'l-Cem'ân fi Esmâi Şu'arâi Umân*. C. 3. Uman, 1415.

İbn Düreyd. "Cemheretü'l-luğa". editör Remzi Münir Ba'lebekî. Beyrut: Daru'l-İlmi li'l-Melayîn, 1987.

İbn Hacer el-Heytemî, Şihâbüddîn Ahmed. *es-Savâiku'l-Muhrika fir-red 'alâ ehli'l-bida' ve'z-zendeka*. Mektebetü Fiyad, 1429/2008.

İbn Manzûr. *Lisânü'l-'Arab*. 3. bs. 17 c. Beyrut-Lübnan, 1419/1999.

İbn Medâd, Abdullah. *Siretü'allâmeti'l-muhakkık*. Uman: Saltanatü 'Umân Vüzâratü't-türâsi'l-kavmiyyi ve's-sekâfe, 1984.

İbn Ruzeyk, Hamîd b. Muhammed. *el-Fethu'l-mubîn fi sirati's-Sâdeti el-Bûsa'ideyyîn*. Editör Abdullah Muhammed Cemâleddîn. Uman: Vüzerâtü't-türâsi ve's-sekâfetü saltanati Umân, 1998.

İbn Ruzeyk, Hamîd b. Muhammed. *es-Sahîfetü'l-Kahtâniyye*. 5 c. Muskat: Vüzerâtü't-türâsi ve's-sekâfetü saltanati Umân, 1430/2009.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. 9 c. Beyrut: Dâru Sâdır, 1985.

İbn Zekvân, Sâlim. *es-Sîre Bir Hâricî/İbâdî Klasiği*. Çeviren Harun Yıldız. 2. bs. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.

İmâm, Muhammed Kemâleddîn, ed. *Mietu Kitâbin İbâziyyin*. 3 c. Uman: Vüzerâtü'l-

evkâf ve's-Şuûnu'd-Dîniyye Saltanati Umân, 2013.

İnal, İbrahim Hakkı. "Batıda Mezhepler Tarihi Metodolojisi Çalışmaları: Keith Lewinstein Örneği". *Usûl İslam Araştırmaları*, sy 11 (2009): 55-70.

İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed Râgib el-. *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*. Beyrut-Lübnan: Daru'l-ma'rife, t.y.

Kafafî, Muhammed. "Abû Sa'id Muhammed b. Sa'id al-Kalhâtî'ye Göre Hâriciliğin Doğuşu". Çeviren Ethem Ruhi Fıçlalı. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18, sy 1-4 (Temmuz 1970): 177-91.

Kalhâtî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'îd el-Ezdî. *el-Keşf ve'l-beyân*. C. 2. Uman: Saltanatü 'Umân Vizâratü't-Türâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1400/1980.

Kalhâtî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'îd el-Ezdî. *Şerhu'l-Kasîdeti'l-Halvânîyye fi Zikri Mulûki Himyer*. Muskat, 1428.

Kummî, Sa'd b. Abdullâh Ebî Halef el-Eş'arî. *el-Makâlâtu ve'l-Fırak*. 2. bs. İnan: Merkezu İntişârât 'ilmî ve Fırenklî, 1360.

Küleynî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb b. İshâk el-Küleynî er-Râzî. *el-Usûl mine'l-Kâfi*. 8 c. Tahran: Mektebetu's-Sadûk, 1381/1961.

Lewinstein, Keith. "Studies in Islamic Heresiography: The Khawarij in Two Fıraq Traditions". Doktora Tezi, Princeton University, 1989.

Meclisî, Muhammed Bâkır b. Muhammed Takî b. Maksûd Alî. *Bihârü'l-envâri'l-câmi'a li-düreri ahbâri'l-e'immeti'l-ethâr*. 3. bs. 110 c. Beyrut-Lübnan: Darun İhyâu't-turâsi'l-Arab, 1403/1983.

Menhî, Nicâd b. Mûsâ b. Nicâd b. İbrâhîm. *el-Ekille ve Hakâiku'l-edille*. Editör Sultan b. Mübârek b. Hamed eş-Şeybânî. Muskat-Uman, 1443/2022.

Mervezî, Ebû Abdullâh Nuaym b. Hammâd. *Kitâbu'l-fiten*. 2 c. Kahire: Mektebetü't-Tevhîd, 1412.

Minkârî, Nasr b. Müzâhim. *Vak'atu Sıffîn*. Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1990.

Muammer, Ali Yahya. *el-İbâziyye, Dirâsetün Mürekkezetün fi Usûlihim ve Târîhihim*. 2. bs. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1407/1987.

- Nevbahtî, Ebû Muhammed el-Hasen b. Mûsâ. *Firaku's-Ş'a*. Beyrut-Lübnan: Menşûrâtü'r-Ridâ, 1433.
- Onat, Hasan. "Şiliğin Doğuşu Meselesi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36, sy 1-2 (1997): 79-118.
- Öz, Şaban. "Şia'nın Takiyye İnancı Çerçevesinde Hz. Ali'nin İlk İki Halife İle Münasebetleri". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy 15 (Mart 2010): 29-70.
- Rieu, Charles. *Supplement to the Catalogue of the Arabic Manuscripts in the British Museum*. London, 1894.
- Sıyâbî, Sâlim b. Hamûd. *Is'âfu'l-âyan fi Ensâbi Ehli Uman*. Beyrut: Menşûrâtü'l-Mektebeti'l-İslâmiyyi, 1384.
- Suu'dî, Fahd b. Ali b. Hâşil. *Mu'cemu Şua'râi'l-İbâziyye*. 1. bs. C. 2. 2 c. Mektebetü'l-Ceyl el-Vâ'id, 1428.
- Suu'dî, Fahd b. Ali b. Hâşil. *Mu'cemu'l-fukahâi ve'l-mütekellimî el-İbâziyye*. 2 c. Muskat-Uman: Mektebetü'l-Ceyl el-Vâ'id, 1428/2007.
- Şehristânî, Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdilkerîm b. Ebî Bekr Ahmed eş-. *el-Milel ve'n-Nihal*. 3. bs. 2 c. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Ma'rife, 1993.
- Taberânî, Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-. *er-Ravzü'd-dânî ile'l-Mu'cemi's-sağîr li't-Taberânî*. 2 c. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1405/1985.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *el-Câmiu's-Sahîh ve Huve Sunenu't-Tirmizî*. 5 c. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.
- Tûsî, Ebû Ca'fer et-. *Tehzîbü'l-ahkâm fi şerhi'l-Mukni'a*. 10 c. Tahran: Mektebetu's-Sadûk, 1385.
- Umânî, Serhân b. Said el-Ezkevî. *Târihu Umân*. 4. bs, 1426.
- Uysal, Şule Yüksel - Küçük, Rûmeysa. "Hz. Ebû Bekir'in İmam Olarak Görevlendirilmesi Rivayetinin Sünnî Şerh Literatürüne Yansımaları". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (Aralık 2022), 36-62. <https://doi.org/10.32950/rteuifd.1186182>.

Wilkinson, John C. *İbâdîsm: Origins And Early Development In Oman*. New York: Oxford

University Press, 2010.

Yemenî, Ebû Saîd Neşvân b. Saîd b. Sa'd b. Ebî Himyer b. Ubeydillâh el-Himyerî el-
“Şemsü'l-‘ulûm ve devâ’ü kelâmi'l-‘Arab mine'l-külûm”. editör Hüseyin b.
Abdullah el-Amrî, Mutahhar b. Ali el-Iryânî, ve Yusuf Muhammed Abdullah.
Dimeşk: Daru'l-Fikr, 1999.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Ahmed ez-. *Esâsü'l-Belâga*. 2 c.
Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütubu'l-İlmiyye, 1997.